

Megegyezési törekvések

Január 18. Ahogy erősödtek a századfordulón a nem német nemzetek a birodalom osztrák felében, úgy kényszerült Bécs engedni a német hegemoniából, s fokozatosan mind több tartományi és nyelvi jogot biztosított a cseheknek, morvákknak, lengyeleknek, ukránoknak. Magyarországon a dualizmus rendszerének megszilárdítása érdekében elsősorban Tisza István miniszterelnök kereste a megerősödő nemzeti ségek „mérseklét köreivel” való megegyezést. Erre ösztönözte az a felső körökben ismert tény is, hogy az előrendő uralkodó, Ferenc Ferdinánd gyűlöli a magyarokat, s éppen a nemzeti ségek támogatásával szeretné fel számolni a dualista berendezkedést,

megtörni a magyar hegemoniát. Tisza 1910-től tárgyalásokat kezdett a románok vezetőivel, 1913-ban pedig Horvátországban tett nyelvi engedményeket, visszaállította a sajtó- és gyülekezési szabadságot, s új bán ki nevezésével nyugalmat teremtett. Tervezte a szlovák kérdés rendezését is. Békét akart teremteni egy általa rég megsejtett nagy háború időszakára. Ezek az akciók csak a bevezetőjét jelentették az új nemzeti ségek politikáinak. Tiszának úgy kellett engednie, hogy az a magyar uralmat ne veszélyeztesse, ráadásul a nacionalista körök se tekinthessék a „magyar nemzetállam” megbontásának. A lassú, hosszú távú politikának azonban a világháború kitörése útját állta.

A korszerű konyha

Január 28. Az ipari forradalom nemcsak a közlekedéshez és a gépgyártáshoz szükséges eszközöket fejlesztette gyorsan, hanem a köznapit élet szerszám- és eszköz kultúráját is átalakította. Az otthoni munkafolyamatok gépesítése a háztartásokban is „vezérelv” lett. Európában az 1840-es évektől kezdődött meg, a fejlődő Magyarországra mindez a Monarchia nyugati tartományaiából érkezett.

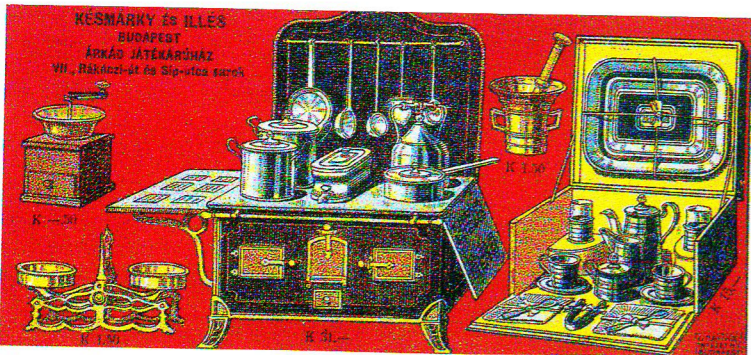
A századfordulón már megtaláljuk a háziasszony tevékenységei közé tartozó legtöbb munkafázis gépi segítőjét. Közéjük tartozott többek között a kézi meghajtású vagy árammal működő, páncélszekrényre hasonlító porszívó, a különböző mosó- és hűtőgépek, s a századforduló nagy újítása: a háztartási elektromos- és gáztűzhelyek. (Igaz, a katalógusokban, háztartási könyvekben

Gáz a háztartásban (reklám)

hirdetett gépek, felszerelések nagy részének használata korszakunkban még nem vált általánossá.)

Az edények közül népszerű volt az ún. Papin-fazék (napjaink kuktájának őse) és a vasedényeket idővel majd kiszorító nikkell- és alumíniumedények.

Korszerű konyhafelszerelések a babaházban is (játékhirdetés a századfordulóról)

A „Szent István” csatahajó

Január 17. Fiumében vízre bocsátották a „Szent István” dreadnought-t, az első magyar hajógyárban épült csatahajót. Hossza 151 m, szélessége 27,2 m, merülése 8,2 m. Négy páncéltornyában 12 forgatható ágyút helyeztek el. A tüzértérben torpedójárművek, repülőgépek ellen és partraszálláskor, szárazföldi harcokban is felhasználható ágyúk voltak.

Országos Polgári Radikális Párt

Június 6. A polgári radikális párt megalakításának terve 1913 őszétől vitákat váltott ki a szabadkőműves-páholyokban. Jászi Oszkár a polgárság megszervezésének szükségességét hangsúlyozta. 1914. június 6-án ünnepélyes keretek között megalakult az Országos Polgári Radikális Párt. Programja: „a feudalizmus, a klerikalizmus” felszámolása, az általános választójog, a gyökeres földreform, az egyházi javak szekularizálása, az önálló vámterület, Magyarország gazdasági függetlenségének megvalósítása. A párt síkra szállt az 1868. évi nemzeti ségek törvény végrehajtása mellett. Jóllehet, az új párt szövetséget sürgetett a szociáldemokratákkal és a történelmi pártok „igazán liberális elemeivel”, valójában doktrinár párt volt, és az is kívánt maradni. Az OPRP megalakításával véglegesen megtörtént a századelő óta az értelmiségi körökben összefonódott szocializmus és polgári radikalizmus határozott szétválása. Megalakulását valamennyi párt ellenségesen fogadta.

A szabadkőművesség aranykora

Március 14–15. Sok évtizedes tilalom után 1867 adta meg a lehetőséget az újrakezdesre Magyarországon, míg a dualista Monarchia másik felében 1918-ig érvényben maradt a szabadkőműves-szervezkedés tilalma. A Kossuth-emigráció számos hazatérő tagja nyugati páholyokban „látta meg a világosságot”, fontos szerepet játszva a mozgalom kiegyezés utáni gyors felívelésében. Az európai tendenciáknak megfelelően két nagypáholy is alakult: 1870-ben az angolszász világban domináns szerepet vállaló tagjaitól az istenhitet megkövetelő ún. János-rendű Nagypáholy (Pulszky Ferenc vezetésével), 1871-ben pedig a radikálisanabb felfogású, az istenhitet nem megkövetelő, alkotmányát a francia Grand Orient de France-tól kapott Magyarországi Nagy Oriens (vezetője Joannovics György vallás- és közoktatásügyi államtitkár, közéjük tartozik többek között Andrassy Gyula is). 1886-ban a két irányzat összesen 36 páholya (kb. 1800 taggal) egyesült a Magyarországi Szimbolikus Nagypáholyban.

Az első világháború végéig tart a magyar szabadkőművesség aranykora. Közép- és Kelet-Európa egyetlen folyamatosan működő nagypáholyának fennhatósága alatt a 20. század elején kb. 100 páholyban mintegy 8000 „testvér” tevékenykedett – közöttük Bárczy István, Vázsonyi Vilmos, Kunfi Zsigmond, Ady Endre, Jászi Oszkár, Kosztolányi Dezső –, a parlamenti képviselők 6–8%-a is közéjük tartozott. A többség számára a munka a „durva kő csiszolását”, tehát önművelő, erkölcsnemesítő és igen jelentős mértékű karitatív tevékenységet (Országos Mentőszolgálat, szeretetházak, ingyenkonyhák, süketnémáothonok, óvodák, kórházak stb. létesítése) jelentett, egy radikális kisebbség pedig propagandát fejtett ki az általános választójog bevezetése érdekében, valamint számos fórumon (főként a Világ című napilapban) elemezték az agrártársadalom válságát, a nemzeti ségek kérdést és más aktuális problémákat. Az alapvető erkölcsi normákat abszolút értékűként tisztelő polgári mozgalom minden autoriter rendszer számára gyanús – 1919 májusában a proletárdiktatúra, 1920 májusában Horthy tiltja be működését.

Szarajevó: merénylet a trónörökös ellen

Ferenc Ferdinánd és felesége Sarajevóban, közvetlenül a merénylet előtt

Június 28. Az újkor legrosszabbul előkészített merényletének tartja a történelmi irodalom a Ferenc Ferdinánd trónörökös és hitvese, Chotek Zsófia elleni halálos revolverlövéseket.

Idealista professzorok, sovinszta politikusok, fizetett ügynökök és még sokan mások hatottak a háttérben arra a forrongó ifjúsági mozgalomra (Ifjú Bosznia), mely a szerb merényletöt kitermelte.

Gavrilo Princip, Belgrádban tanuló boszniai diák, még áprilisban gondolta ki nyomdász barátjával, Nedeljko Čabrinovićsal együtt a trónörökös elleni merényletet. A gondolat amúgy is a levegőben volt. A Monarchia délszláv tartományaiában 1910 és 1914 között legalább 7 merénylet (vagy kísérlet) történt. Principék a belgrádi szerb katonai hírszerzés főnökétől, Dragutin Dimitrijević ezredestől („Apis”) és annak jobbkeztől, Tankosić őrnagytól kaptak támogatást, akik egyébként az „Egyesülés vagy halál”, másként „Fekete Kéz” elnevezésű, valóban komoly titkos szervezetet vezették.

Hárman indultak – 6 bombával és 4 revolverrel, 100 tölténnyel felszerelve – titokban vissza Boszniába. A tuzla-szarajevói vonaton egy beszédes detektívtől hallottak újabb adatokat a trónörökös majdani érkezéséről. A bosnyák fővárosban heteken át csendben éltek, s közben kidolgozták a merénylet részletes tervét, noha Belgrádból „Apis” állítólag lefújta az akciót.

A „vörös gróf” pályakezdése

Május 25. Gróf Károlyi Mihály, az egyik leggazdagabb nagybirtokos családból származó arisztokrata, 1905-ben függetlenségi programmal lett országgyűlési képviselő, ekkor elsősorban a mezőgazdaság érdekvédelme foglalkoztatta. (1909–1912 között az Országos Magyar Gazdasági Egyesület elnöke.) 1910-ben pártonkívüli függetlenségi programmal tartotta meg parlamenti mandátumát. 1913-tól az Egyesült Függetlenségi Párt vezetőjeként olyan új ellenzéki tömörülést tervezett, amely együtt tud működni a szociáldemokratákkal és a polgári radikálisokkal. A német szövetség kereteiben gondol-

Az újságban benne voltak Ferenc Ferdinánd június 28-i látogatásának részletei, ennek alapján határozták el, hogy 6 összeesküvő fog állni kettésével az út mentén, hogy mindig kettő dobhasson bombát, lőhessen. Egy ilyen hálón élve nem lehet átjutni.

Tíz óra után tűnt fel a kocsisor az Appelquain. Sorra maradtak tétlenek a merénylet; ijedségből, rossz látászög miatt vagy mert éppen megsajnálják a főhercegnét, mígnem Čabrinović eldobta bombáját. Ez azonban a kocsit lehajtott tetővásonjáról az úttestre pattant, s majd a negyedik autót alatt robbant, kisebb sérüléseket okozva. A merénylet még a Miljacka patakba ugrott, ahol elfogták. Az akció kudarcba fulladt...

A véletlen azonban kisegítette a merényletöt. A trónörökös folytatott programját, s egy órán belül ismét útban volt az autókonyj. Tévedésből fordultak rá egy keskenyebb utcára, ezért a sarkon a járdánál 2–3 másodpercre megállt a főhercegi kocsi. Mindössze pár lépésre Princip előtt, aki azonnal lőtt. Mindkét lövése talált. 10 óra 50 perc volt az idő. A főhercegné azonnal meghalt, a trónörökös – nyaki sebesüléssel – mintegy tíz perc múlva, a kormányzósági palotában hunyt el. Principet a helyszínen elfogták. Čabrinović után őt is azonnal kihallgatták. Nem nagyon titkolóztak. A vizsgálat vezetői azonnal tudták – nem ők erőltették bele a vallomásokba –, hogy a szálak Belgrádba vezetnek.

Károlyi Mihály (1909)

kodó kormányzati külpolitikai koncepciót túllépve, francia kapcsolatokat keresett – végül nem megvalósult pétervári utat szervezett és az első világháború kitörése is az Egyesült Államokból visszajövet Párizsban találta, ahonnan csak őszszel tudott hazatérni.

1915 végén a képviselőházban elsőként veti fel a békekötés szükségességét, javasolva ugyanakkor az általános és titkos választójog bevezetését. 1916 júliusában a Függetlenségi Párt többségével szakítva, új pártot alakít, amely a megegyezéses béke mellett demokratikus társadalmi reformokat követel.

Július 8. Jankovich Béla vallás- és közoktatásügyi miniszter a képviselőházban betervezi törvényjavaslatát a Nemzeti Színház új épületének létesítéséről. – Meghal Pósa Lajos, a népies nemzeti gyermekvers-költészet Pósa bácsija, Az én újságom című gyermeklap szerkesztője.

Július 19. A közös minisztertanács egyhangúlag elfogadja a Szerbiának küldendő ultimátum szövegét. Július 23-án Belgrádban a követ átnyújtja a Monarchia 10 pontos ultimátumát.→

Július 25. A szerbek elutasítják a válsza után az uralkodó elrendeli a mozgósítást az Osztrák–Magyar Monarchiában.

Július 28. Az Osztrák–Magyar Monarchia táviratban közli Belgráddal a hadüzenetet.

Július 30. A háború kitörésének hírére magásra szöknek az élelmiszerek.

Július 31. Megkezdődik a mozgósítás Oroszországban.

Augusztus 1. A Német Birodalomban megkezdődik a mozgósítás. – Az Ingenieurverein Egyesület megkezdi működését Budapesten.

Augusztus 2. Hirdetés: „Magyarok az ellenség táborában levő titkos hadi műveleteket legjobban elrejtik egy jó hadi prizmas távcsővel. Ily elsőrangú prizmas távcsövek, valamint automata pisztolyok és az érdekes hadműveleteket megőrkítő fényképezőgépek nagy választékban Radó fegyverszaküzletben.”

Augusztus 4. Anglia hadat üzen a Német Birodalomnak.

Augusztus 5. Megalakul a Gyorssegély-Augusztus Alap a fővárosban. Megindítja az „Aranyat–vasért” mozgalmat. A beküldött arany ékszerekért „Pro Patria–1914” felíratú vasgyűrűt, vasórát, vas óraláncot, rablánc-karkötőt küldenek.

Augusztus 18. A budapesti Király Színházban bemutatják Pásztor Árpád „Ferenc József azt üzenté” című látványosságát.

Augusztus 23–szeptember 11. Az első galíciai hadjáratban, kezdeti sikerek után, az osztrák–magyar csapatok vereséget szenvednek. Élesetteken, foglyokban, sebesültekben mintegy 300 ezer embert veszítenek.

Szeptember 9. A német–magyar szövetség jegyében Budapesten a Váci körutat Vilmos császár útjának, a Nyugati pályaudvar előtti teret pedig Berlin térnek nevezik el.

Szeptember 25. Az orosz csapatok az Úzsoki-szoroson benyomulnak Magyarországra.

Szeptember 26. A budapesti Király Színházban bemutatják Vágó Géza „Nagy dolog a háború” című vígjátékát.

Október 1. és 3. Megnyílik a debreceni egyetem, illetve Pozsonyban az Erzsébet Tudományegyetem.→

Október 12–28. Szarajevóban lefolytatják Ferenc Ferdinánd merénlőinek perét. A 25 vádlott közül 3 főt – köztük Principet – kiskorúságuk miatt 20 évre, 5 főt halálra ítélik.

Október 14. Átadják a csepeli szikratávíró-állomást.

November 2. Törökország hadba lép a központi hatalmak oldalán.

November 16. A kormány kibocsátja az első hadikölcsönt.→

November 19. Az MTA épületének szoborcsoportjában elhelyezik Holló Barnabás márványreliefjét, mely Erzsébet királynét ábrázolja, amint megkoszorúzza Deák Ferenc ravatalát.

November 30. Háborús ülésszak a képviselőházban. Károlyi Mihály pártja nevében bejelenti a belpolitikai harc felfüggesztését. Részlet Tisza miniszterelnök beszédéből: „Ez a küzdelem [háború] elnémította az osztályharcot, háttérbe szorította a nemzetiségi ellentéteket és az egysegnek, a kölcsönös szeretetnek olyan fényes tanújelét szolgáltatva itt-hon és a harcmezőkön, amelyek lehetetlen, hogy nyomtalanul tűnjenek el a magyar nemzet történetében és jövő fejlődésében.”→

December 2. Az osztrák–magyar csapatok elfoglalják Belgrádot.

December 2–3. Bécsben közös értekezletet tart az osztrák, a magyar és a cseh szociáldemokrata párt.

December 4. Limanovánál (Galícia) a Monarchia és a Német Birodalom hadserege visszaveri az orosz támadást.

Az év folyamán. Megjelennek Krúdy Gyula „Összegyűjtött munkái.”

Belgrád ostroma a Száváról. (korabeli képeslap)

Ultimátum Szerbiának

Július 19. A sarajevói merényletet mind az uralkodó, mind a Monarchia katonái és külügyi vezetői mint szerb hadüzenetet fogták fel. Úgy vélték, elérkezett az alkalom, hogy leszámoljanak Szerbiával. A háborút a délszláv kérdés megoldásának, a délszláv egyesülés és terjeszkedés megakadályozásának szánták. Megindítását Németország álláspontjától tették függővé. A német vezetés július 5-én döntött a háború támogatása mellett. Kedvezőbbeknek ítélték a feltételeket egy európai háborúhoz, mint esetleg néhány év múlva.

A háború kérdésében egyedül Tisza István miniszterelnök képviselt ellenvéleményt. Nem látta alkalmasnak az időpontot. Attól tartott, hogy a formálisan szövetséges Romániára nem lehet számítani, és a román csapatok bevonulnak Erdélybe. Nem érezte elégségesnek a Monarchia katonái erejét az egy időben több országgal szemben folytatandó hadműveletekhez sem. Egy esetleges győzelem és Szerbia annexiója ráadásul a megnövekedő délszláv elem miatt veszélyeztette volna a dualista struktúrát. Tisza július 10. és 14. között a „német buzditás” hatására megváltoztatta véleményét, és végül a közös minisztertanács 1914. július 19-én egyhangúlag elfogadta a szerb kormányhoz intézett szigorú jegyzék szövegét.

A jegyzék követelte: a szerb kormány hivatalos lapjában tegyen közzé egy nyilatkozatot, amelyben elítéli a nagyszerb mozgalmat, sőt

a nagyszerb mozgalmat a Monarchia emberei fojthassák el, a merénylet ügyében a vizsgálatot is ők folytathassák le Szerbiában. Ezek a pontok egy szuverén állam számára elfogadhatatlanok voltak – ezért is fogalmazódtak így. Az ultimátum 48 órát adott a válaszra.

Hadikölcsön

November 16. A hadikiadásokhoz szükséges pénz előteremtése céljából már november 16-án kibocsátották az első felhívást hadikölcsön jegyzésére, majd félénként jöttek az új kiírások. A nyolc hadikölcsön a katonai kiadások jó harmadát hozta az államnak. A kötvények zöme a világháború után értékét veszítette. (Képünkön hadikölcsön-plakát, 1917)

Bevonuláskor

1 üveg Lysoform

fertőtlenítő szert okvetlen vigyon magával

ára 80 fillér

Az üzleti élet azonnal reagál a háború kirobbanására

...roma a Száváról. (korabeli képeslap)

Ultimátum Szerbiának

1914. július 23. A sarajevói merénylet után az uralkodó, mind a Monarchia katonai és külügyi vezetői a szerb hadüzenetet fogták fel. A hadüzenet elérkezett az alkalom, hogy megkezdjék a tárgyalásokat Szerbiával. A Monarchia a délszláv kérdés megoldásának érdekében a délszláv egyesülés és a balkáni egység megakadályozásának érdekében megindította Németország támogatásával a hadüzenet megindítását. A hadüzenet megindítását Németország támogatásával július 5-én döntöttek a hadüzenet támogatása mellett. A hadüzenet megindítását a feltételek közötti európai háborúhoz, mint a hadüzenet megindítását év múlva.

1914. július 23. A sarajevói merénylet után az uralkodó, mind a Monarchia katonai és külügyi vezetői a szerb hadüzenetet fogták fel. A hadüzenet elérkezett az alkalom, hogy megkezdjék a tárgyalásokat Szerbiával. A Monarchia a délszláv kérdés megoldásának érdekében a délszláv egyesülés és a balkáni egység megakadályozásának érdekében megindította Németország támogatásával a hadüzenet megindítását. A hadüzenet megindítását Németország támogatásával július 5-én döntöttek a hadüzenet támogatása mellett. A hadüzenet megindítását a feltételek közötti európai háborúhoz, mint a hadüzenet megindítását év múlva.

a nagyszerb mozgalmat a Monarchia emberei fojthassák el, a merénylet ügyében a vizsgálatot is ők folytathassák le Szerbiában. Ezek a pontok egy szuverén állam számára elfogadhatatlanok voltak – ezért is fogalmazódtak így. Az ultimátum 48 órát adott a válaszra.

Hadikölcsön

November 16. A hadikiadásokhoz szükséges pénz előteremtése céljából már november 16-án kibocsátották az első felhívást hadikölcsön jegyzésére, majd félévenként jöttek az új kiírások. A nyolc hadikölcsön a katonai kiadások jó harmadát hozta az államnak. A kötvények zöme a világháború után értékét veszítette. (Képünkön hadikölcsön-plakát, 1917)

Villámháború helyett világháború

Mire lehullanak a falevelek, hazajönnek a katonák – ígérte II. Vilmos császár, mivel a hadviselők – mint annyiszor a történelemben – egy villámháborúban gondolkodtak. Németország előbb Franciaországot akarta gyorsan kiütni, hogy utána Oroszországot verje meg. A Monarchia nem tudta eldönteni, hogy előbb a szerb vagy az orosz fronton érjen-e el eredményeket. Mint annyiszor a történelemben, a villámháború helyett elhúzódó háború következett: az első nagy világhégés.

A szemben álló felek anyagi ereje 1913-ban, Japán és a gyarmatok nélkül	Központi és Antant-hatalmak	
	Központi	Antant-
Lakosság (millió)	119,2	240,1
Köszétermelés (millió t)	198,7	366,6
Vasércetermelés (millió t)	24,68	35,63
Nyersvasetermelés (millió t)	19,15	22,32
Acéltermelés (millió t)	19,79	17,95
Olajkitermelés (millió t)	12,24	94,93
Hajótér (millió BRT)	57,82	208,87

Az új egyetemek: Debrecen és Pozsony

Október 1. A századfordulón két felsőoktatási intézménye volt az országnak: a budapesti és a kolozsvári egyetem. E kettő már nem volt képes kielégíteni a megnövekedett továbbtanulási igényeket. Számos vidéki város, köztük a Felvidéken Pozsony és Kassa, az Alföldön Debrecen, Szeged és Temesvár, a Dunántúlon pedig Győr és Pécs is szívesen látott volna a falai között új egyetemet. Az 1912. évi XXXVI. törvénycikk két új egyetem létesítéséről intézkedett. A választás végül Debrecenre és Pozsonyra esett. Mindkét új intézményben csak hosszabb előkészületek után, 1914 őszén indult meg a tanítás. Trianon után, az 1921. évi XXV. törvénycikk értelmében a pozsonyi egyetem Pécsre, a kolozsvári pedig Szegedre települt.

Hadüzenetek, 1914

Július 28. Az Osztrák–Magyar Monarchia hadat üzen Szerbiának.
Augusztus 1. Németország hadat üzen Oroszországnak.
Augusztus 2. Német ultimátum Belgiumnak, hogy az engedje meg a német csapatok áthaladását. (Belgium ezt másnap elutasítja.)
Augusztus 3. Német hadüzenet Franciaországnak.
Augusztus 4. Az angol ultimátum nyomán beáll a hadállapot Anglia és Németország között; beáll a hadállapot Belgium és Németország között.
Augusztus 6. A Monarchia hadüzenete Oroszországnak, Szerbia hadat üzen Németországnak, illetve Montenegró a Monarchiának.
Augusztus 11. Franciaország hadat üzen az Osztrák–Magyar Monarchiának és Montenegró hadat üzen Németországnak.
Augusztus 12. Anglia hadüzenete a Monarchiának.
Augusztus 23. Japán csatlakozik az antanthoz, és hadat üzen Németországnak.
Október 28. Törökország hadüzenet nélkül megtámadja a Fekete-tengeri orosz kikötőket.
November 2–5. Oroszország, Nagy-Britannia és Franciaország hadat üzen a Török Birodalomnak.
November 12. Törökország a központi hatalmak oldalán belép a háborúba.

Lelkes tömeg élte a háborút a főváros utcáin (képeslap)

Az ellenzék és a háború

November 30. A képviselőház a hadüzenet napján, 1914. július 28-án elnapolta üléseit, és csak 1914. november 25-én ült össze a pártok békeje (treuga dei) jegyében. A két hétig tartó ülésszak alatt formálisan teljes egység jött létre a kormány, a kormánypárt és a parlamenti ellenzék között a háborús erőfeszítések érdekében.

Az 1914. november 30-i ülésen Tisza István után az ellenzék vezére, Károlyi Mihály szólalt fel, és kifejtette: „A háborúra vonatkozólag mi csak egyet látunk most, és ez az, hogy ez a háború sikeresen végződjék. Mi nemcsak minden anyagi, hanem minden erkölcsi erőt is össze akarunk foglalni és fel akarunk kínálni az országnak, hogy úgy anyagi, mint erkölcsileg teljesen fel-

vértvezve küzdhessen az ellenség ellen.” A politikai vitákat felfüggesztették, hogy a nemzet erői a győzelem kivívására egyesülhessenek. Amint a parlamenten kívül az MSZDP, úgy a képviselőházban Károlyiék a háborús erőfeszítések támogatása ellenében a demokratikus szabadságjogok (választójog) bevezetését, illetve a szociális körülmények romlásának megakadályozását várták.

A munkásmozgalom, a háború viharát megérezve, évek óta hangzott, hogy egy nagy nemzetközi fellépéssel a proletariátus megakadályozza a háborút. Amikor azonban a háború kitört, a II. Internacionálé pártjai mind „honvédó alappal” helyezkedtek, támogatták országuk hadviselését.

Ferenc József és II. Vilmos, a szövetségeseik – fajanszpoháron. A háború kitörését követően megindult a korábbi időkben soha nem látott háborús propaganda. Tányérokon, bögréken, papír falvédőkön, különböző emléktárgyakon jelentek meg a katonaalakok, bevonulási jelenetek s nem utolsósorban az uralkodó arcképe

A háborút megelőző lelkes felvonulások után a bevonulás valósága. Besorozottak az őket elkísérő hozzátartozóikkal az utcán

Január 15. A 240/1915. ME. számú rendelet kötelezi az érintetteket, hogy a búza, rozs, árpa és bab hatóságilag megállapított egyéni szükséglet feletti részét maximált áron az Országos Gazdasági Bizottságnak engedjék át.

Január vége–április közepe. A hegyi harcra készületlen osztrák–magyar csapatok téli hadjárata a Kárpátokban. A Monarchia a kárpáti harcokban közel 800 ezer főt veszít.

Február 10–13. A magyar és osztrák papírgyárak bécsi közös értekezletükön a papírneműk árának felemeléséről döntenek. (A papírgyárak a hadsereggel jó üzletet kötöttek: papírtakarókat, -kapszákot, lábszárvédőket, hát- és mellvédőket szállítanak a hadsereg részére, a kórházaknak pedig vattát pótló papírananyagot.)

Február 14. Az Augusztai Alap finanszírozásában felavatják a 25 kocsiból álló, 500–600 beteg befogadására alkalmas, súlyosan sebesültek szállítására is megfelelő, műtőkocsival ellátott Augusztai-kórházvonalat.

Február 17. Közvézetesik a 649/1915. ME. számú rendeletet: a kenyérliszthez fele részben lisztpótló anyagokat (árpa-, kukorica- vagy burgonyalisztet) kell keverni.

Március 1. Budapesten megindul a rendszeres autóbusszközlekedés.→

Március 11. A Pesti Napló híradása szerint a két legnépszerűbb dal Kálmán Imre „Zsuzsi kisasszony” című operettjéből a „Jaj, Zsuzsikám” című dal és a „Légy az icipici párocskám” refrénű kettős.

Március 22. Az orosz csapatok elfoglalják a több mint fél éve körülzárt Przemyslt, s közel 120 ezer hadifoglyot ejtenek.

Április 22. Ypernél, a belgiumi francia–német hadszíntéren, a németek először alkalmaznak nagyobb mennyiségben fegyverként klórgázt.→

Április 25. Rakovszky István néppárti képviselő javaslatot terjeszt elő a „hősök választójogá”-ról, amely szerint minden 20 éven felüli, harctéri szolgálatot teljesítő férfi választójogot kapna. A javaslatot a képviselőház elveti.

Május 1. Londonban Jugoszláv Bizottság alakul Ante Trumbić vezetésével.

Május 2. Az osztrák–magyar csapatok a galíciai Gorlicénél áttörnek az orosz hadsereg védelmi vonalát. Június 3-án visszafoglalják Przemyslt, 22-én Lemberget. Az orosz hadsereg tervezett átkarolása azonban nem sikerült. – Budapesten a szegényebb lakosság olcsó táplálékhoz juttatása érdekében – bécsi mintára – megkezdik az utcákon a sült krumpli árusítását.

Május 4. Olaszország felmondja a hármasszövetséget, s 23-án hadat üzen a Monarchiának. 24-étől beáll a tényleges hadiállapot.

Május 16. Budapesten e naptól liszt-utaltványra adják a főzölisztet. A heti és személyenkénti fejadag 20 dkg.

Június 13. Lónyay Elemérmé Stefánia főhercegnő védnöksége alatt megalakul az anya- és csecsemővédelmi országos szervezet, a Stefánia Szövetség.

Június 24. Bécsben a Szent István-templomban tedeumot tartanak Lemberg visszavételének (június 22.) emlékére. Ebből az alkalomból Bécsben a minisztériumokra a fekete-sárga zászló mellé először tűzik ki a piros-fehér-zöld zászlót is.

Július 2. Csernoch János hercegprímás körlevélben engedélyezi, hogy a templomok műemléki jelleggel nem bíró harangjait, gyertyatartóit, füstölőit, csillárjait a papság felajánlja a hadsereg részére.

Július 5. A kormány július 8-i hatállyal hetente 2 napon (kedd, péntek) megtiltja a marha-, borjú- és sertéshús árusítását. E napokon a fogadóknak s más étkezőkben sem szolgálhatnak fel húst. Birka-, báránnyhúst, pacalt, velőt, májat, baromfit továbbra is árusíthatnak.

Július 15. A Magyarországi Szociáldemokrata Párt levélben javasolja a Nemzetközi Szocialista Irodának, hogy kezdeményezze a béketárgyalások előkészítését.

Július 18–augusztus 1. A második isonzói csatában (Doberdo) az olaszoknak nem sikerül áttörniük az osztrák–magyar védelmi vonalat.

Augusztus 20. Megalakul Khuen-Héderváry Károly vezetésével a Haborúban Feldúlt Tűzhelyeket Újjáépítő Országos Bizottság, amely az orosz támadás során lerombolt rutén falvak újjáépítését tűzi ki célul. (A társadalmi gyűjtés nyomán november végére már 3,5 millió korona gyűlik össze.)

Szeptember 5–8. Hét ország küldötteinek szocialista békeértekezlete Zimmerwaldban (Svájc).

Szeptember 12. Budapesten a Deák téren felállítják a Nemzeti Aldozatkészség szobrát, Sidló Ferenc alkotását.

Október 14. Bulgária hadat üzen Szerbiának, s ezzel véglegesen csatlakozik a központi hatalmakhoz. A következő napokban Bulgária hadat üzen az összes antant-országnak.→

Október–november. A központi hatalmak csapatai megszállják Szerbiát.

November 14. Párizsban megalakul a Cseh Külföldi Bizottság.

November 15. A tejjelállítás biztosítása érdekében a fővárosban bevezetik a tejjegyet. A 2 éven aluli gyerekek napi egy, a 2–10 évesek napi fél liter tejet kapnak a járványos és lázas betegségekben szenvedő felnőttek is.

December 7. A képviselőházban Károlyi Mihály elsőként veti fel a békeakció megindításának szükségességét.

A központi hatalmak

Október 14. A központi hatalmak között gazdasági és katonai fölényének köszönhetően Németországé volt a vezető szerep. A német célokot a kontinentális expanzió jellemezte: Németország belga, francia és kelet-európai területekhez akart jutni a háború során, s általában ki akarta terjeszteni a gazdasági hatalmát és befolyását. Az Osztrák–Magyar Monarchia a Balkánon szerette volna nagyhatalmi befolyását biztosítani, egyes vezetői balkáni és lengyel területek megszerzésére is gondoltak.

Az emigráns szlávok tervei

Május 1. Amint kitört a háború, megélenkült a nyugaton élő délszláv és cseh emigránsok tevékenysége. Emigráns horvát, szlovén és szerb politikusok 1915. május 1-jén Londonban megalakították a Jugoszláv Bizottságot, mely az antant segítségét akarta megszerezni egy nagy délszláv állam létrehozásához. A hivatalos Szerbiával csak 1917-ben, az ún. korfui nyilatkozatban tudtak megállapodni, beletrőrdvén abba, hogy a Karagyoryevics-dinasztia vezetése alatt jön

A háború első évében a keleti fronton Oroszország volt fölényben, a központi hatalmak csak jelentős területi veszteségek árán tudták az orosz támadást megállítani. Az orosz elleni szövetségesként Törökországot sikerült megnyerni. Törökország 1914 őszén a központi hatalmak oldalán belépett a háborúba. 1915-ben sikerült a második Balkán-háborúban megalázott, Macedóniára vágó Bulgáriát is megnyerni szövetségesnek. Bulgária október 14-én hadat üzent Szerbiának, majd az antant többi országának.

létre a nagy délszláv állam. 1915. július 6-án, Husz János megégetésének 500. évfordulója alkalmából Tomás Masaryk professzor Genfben beszédet mondott, amelyben a cseh nemzet nevében nyíltan szakított a Monarchiával, és bejelentette, hogy cseh külföldi bizottságot hoznak létre, amely harcol a csehek és szlovákok független államának megteremtéséért. A bizottságot Masaryk mellett Eduard Beneš és a szlovák Milan Rastislav Štefánik irányította.

Autóbusszok a főváros útjain

Március 1. A főváros kísérletképpen egy benzines és egy elektromos próbafőbusszt állít forgalomba. Az osztrák Daimler cég gyártotta, ríkitó sárga színű, 34 ülőhelyes elektromos autóbussz félóránként közlekedett, s csak teljesen sík terepen tudott haladni. Árammal való feltöltése napi 3,5 órát igényelt. A viteldíj 14 fillér volt, az 1 méternél alacsonyabb gyerekek pedig – ha külön ülőhelyet nem foglaltak – ingyen utazhattak.

Központi hatalmak

A háború első évében a keleti fronton Oroszország volt fölényben, a központi hatalmak csak jelentős területi veszteségek árán tudták az orosz támadást megállítani. Az oroszok elleni szövetségesként Törökországot sikerült megnyerni. Törökország 1914 őszen a központi hatalmak oldalán belépett a háborúba. 1915-ben sikerült a második Balkán-háborúban megálázott, Macedóniára vágó Bulgáriát is megnyerni szövetségesnek. Bulgária október 14-én hadat üzent Szerbiának, majd az antant többi országának.

Az emigráns szlávok tervei

Május 1. Amint kitört a háború, megelénkült a nyugaton élő délszláv és cseh emigránsok tevékenysége. Emigráns horvát, szlovén és szerb politikusok 1915. május 1-jén Londonban megalakították a Jugoszláv Bizottságot, mely az antant segítségét akarta megszerezni egy nagy délszláv állam létrehozásához. A hivatalos Szerbiával csak 1917-ben, az ún. korfui nyilatkozatban tudtak megállapodni, beletrődven abba, hogy a Karagyor-gyevics-dinasztia vezetése alatt jön

létre a nagy délszláv állam. 1915. július 6-án, Husz János megégetésének 500. évfordulója alkalmából Tomás Masaryk professzor Genfben beszédet mondott, amelyben a cseh nemzet nevében nyíltan szakított a Monarchiával, és bejelentette, hogy cseh külföldi bizottságot hoznak létre, amely harcol a csehek és szlovákok független államának megteremtéséért. A bizottságot Masaryk mellett Eduard Beneš és a szlovák Milan Rastislav Štefánik irányította.

Autóbuszok a főváros útjain

Március 1. A főváros kísérletképpen egy benzines és egy elektromos próbafőbuszt állít forgalomba. Az osztrák Daimler cég gyártotta, rítkító sárga színű, 34 ülőhelyes elektromos autóbusz félóránként közlekedett, s csak teljesen sík terepen tudott haladni. Árammal való feltöltése napi 3,5 órát igényelt. A viteldíj 14 fillér volt, az 1 méternél alacsonyabb gyerkekek pedig – ha külön ülőhelyet nem foglaltak – ingyen utazhattak.

Szárzaföldön, vízen, levegőben

Április 22. A kortársak számára a legmegrázóbb „találmány” a gáz-támadás volt; Ypernél klórgázt, később mustárgázt vetettek be a németek. Félelmetes újdonság volt a lángszóró is. A háborús találmányok végtelen választékában a legegyszerűbb az 1915-ben bevezetett acél rohamsisak, a legbonyolultabb talán az 1917 után megjelenő repülőgéphordozó. Repülőről már 1914 augusztusában dobtak bombát Párizsra, de még kézzel; a szárnyas légitombát 1915-ben vezetik be. Pilóták egymásra előbb kézbe kapott karabéllyal lőttek, 1915-től már működik a légcsavarkörön keresztül tüzelő géppuska. A repülők sorozatban ké-

szültek – nálunk Albertfalván és Mátyásföldön –, a gépkocsikat tömegesen vetették be a keleti fronton is. Tankot elsőként az angolok alkalmazták 1916-ban.

A tengeri hadviselés szörnyű fegyverét a bonyolult tengeralattjárók és torpedóik képezték. Ezek Fiumében is készültek a közös haditengerészet számára.

A tenger mélye és a levegő mellett a háború kiterjedt az éterre is. A hadviselő felek egymás rejtjelezett szikratáv-iratait igyekeztek megfejteni. A Monarchia katonai rádiószolgálatát már 1914-ben orosz táviratokat desifrizozott, és ezzel hozzájárult Hindenburg kelet-porosországi győzelméhez.

Beolvasztásra váró harangok egy teherpályaudvaron

Színesfém-bányászat

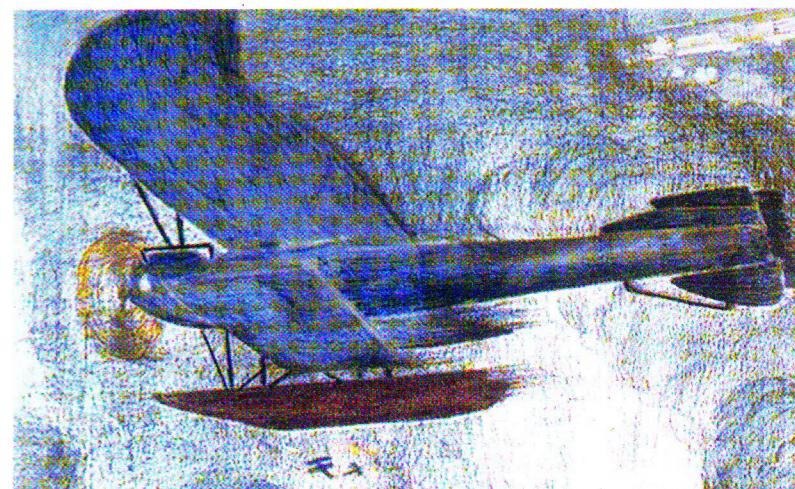
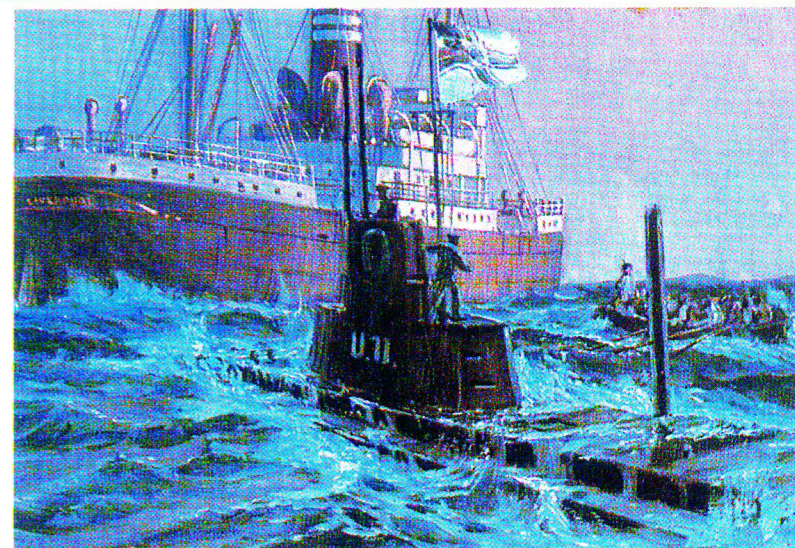
A roppant nagy fémigények kielégítésére a közös hadügyminisztérium Magyarországon fém-bányák sorát vette kezelésbe. Fejlesztették a szállítást, az üzemi berendezéseket, s ebben a német hadvezetés is közreműködött. A mangán-, réz-, antimonbányászat mellett a bihari alumíniumércet is kitermelték, ez utóbbi különösen a német ipar számára volt nélkülözhetetlen. Volt, ahol katonai teherautók szállították az ércet, másutt kötélpályákat építettek.

A háború föllendítette a fém-bányászatot. A felhasznált gépi erő 1913–1916 között 2676 LE-ről 4175 LE-re, a rézérc-termelés a hússzorosára, a mangáné a nyolcszorosára nőtt, az alumíniumérc-bányászat elérte a 130 ezer tonnát.

Kézifegyverek Pestről

A magyarországi kézifegyvergyártás 1891-ben indult, amikor megalakították a Fegyver és Gépgyár Rt-t. Az első termék, amelynek gyártásával a nemzetközi piacon is sikereket értek el, az 1880-as években feltalált, zárdugattyús jellegű, öntöltő Mannlicher-puska volt. A FÉG munkatársa, Frommer Rudolf (1868–1936) nevéhez az első világháború idejéig hat szabadalom fűződik. (Képzettségét tekintve gazdasági szakember volt.) Egyik legjobb fegyvere a Frommer-Stop típusú, hátrasikló csövű pisztoly volt, amelyet a hadseregben is rendszeresítettek. A FÉG ezenkívül szuronyokat is gyártott.

A gyár 1915 áprilisában katonai parancsnokság alá került.

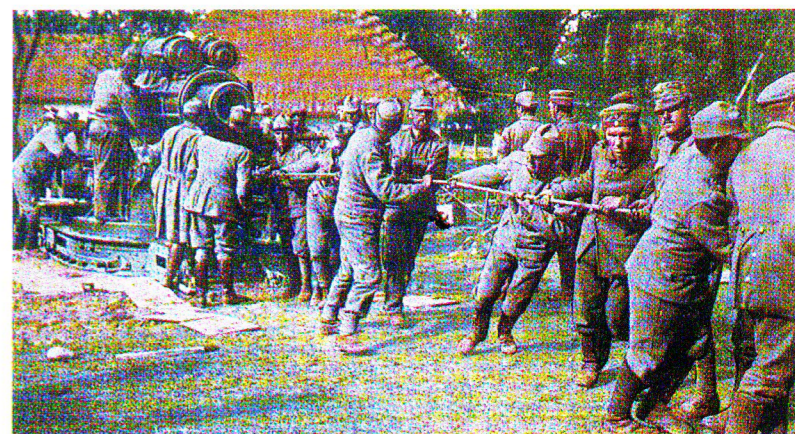

▲▲ Német tengeralattjáró

▲ Haditengerészeti repülőgép

► Fényszóró az ellenséges állások és repülők megvilágítására

▼ Osztrák–magyar 30,5 cm-es mozsár, a Monarchia egyik legjobb lövege

Január 1. A gyóni (Pest–Pilis–Solt–Kiskun m.) kastélyban karmelita apácák vezetésével megnyílik az első hadiárvaotthon.

Január 16. Kormányrendelet bevezeti a kenyérjegyet Magyarországon.

Január 21. Az Osztrák–Magyar Monarchiában az eddigi 50 évről 55 évre emelik fel a hadkötelezettség korhatárát.

Február 9. Az 508/1916. ME. számú rendelet zárja a 10 mázsán felüli cukorkészleteket.

Február 11–13. Budapest a Soroksári úti Fegyver- és Gépgyár 4 ezer munkása sztrájkol.

Február 14. A honvédelmi miniszter felfüggeszti a hadiüzemi munkások sztrájkját.

Február 21. A francia–német hadszíntéren megkezdődik a verduni csata.

Március 1. A 734/1916. ME. számú rendelet csökkenti a lapok terjedelmét; elrendeli Újságpapír-központ felállítását.

Április 5. Rendelet tiltja meg a „tyúktojásnak a húsvéti ünnepek alkalmából szokásos festése vagy hasonló kikészítése, továbbá az ilyen tyúktojásnak forgalomba hozatalá”-t.

Április 16. Meghirdetik a 4. hadikölcsönt. Sajtókommentár: „...a hadikölcsönre [nem] csak a háború miatt van szükség [...] Már a béketárgyalások alatt is fontos beszámítás alá fog esni az egyes országok anyagi áldozóképessége [...] A béketárgyalásokon szükség lesz arra, hogy a készenlétben álló fegyverek nagyobb súlyt és nyomatókat adjanak a tárgyaló és alkudó diplomataik szavának...”

Május 24. Az osztrák–magyar csapatok újabb támadást indítanak az olasz fronton.

Június 4. Az orosz hadszíntéren megindul a Bruszilov-offenzíva. Néhány nap alatt elfoglalják Volhíniát és Bukovinát. Az első tíz napon több mint 200 ezer hadifoglyot ejtenek.

Június 24–november vége. A nyugati fronton lezajlik a Somme menti csata.

Június. A Milliók Könyve sorozatban megjelenik Herczeg Ferenc „A Gyurkovics lányok” című kötete.

Július 5. Tisza István miniszterelnök Andrássy Gyula interpellációjára adott válaszában hozzájárul ahhoz, hogy ellenzéki vezetők közül bizalmi tanács alakuljon, melynek bármikor joga van felvilágosítást kérni az ország helyzetéről. (Július 11-én megalakul a tanács.)

Július 17. A Függetlenségi Pártból július 9-én kilépett Károlyi Mihály és 25 társa megalakítja a Függetlenségi és 48-as (Károlyi) Pártot.

Augusztus 5. Az olasz hadszíntéren megkezdődik a 6. isonzói csata.

Augusztus 17. A bukaresti titkos egyezményben Románia csatlakozik az antant hatalmakhoz.

Augusztus 27. Román hadat üzen az Osztrák–Magyar Monarchiának, s betör Erdélybe. Kezdeti román katonai sikerek. A sajtóvisszhangból: „Az összes mai háborúk között ez a legmagyarabb háború [...] a magyarság most fog leszámolni a negyvenkilencediki eseményekért [...] tündöklő kardunkat hüvelyébe nem taszíthatjuk, míg meg nem verekszünk Erdélyért velük, életre-halálra.”

Október 4. Trencsénben leleplezik az első világháborús emlékművet.

Október 26. Közéteszik a miniszterelnök 3560/1916. számú rendeletét a Közélelmezési Hivatal és Tanács felállításáról. (Az ország belső ellátásának biztosítására felállított hivatal november 4-én kezdi meg működését. Elnöke Kürthy Lajos.)

November 3. A budapesti Királyi Színházban bemutatják Kálmán Imre „Csárdáskirálynő” című operettjét.

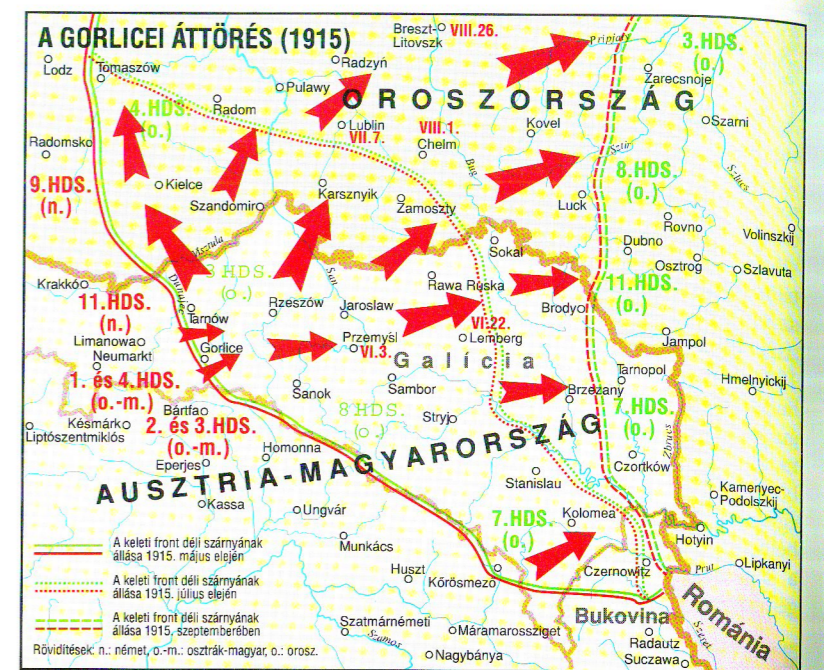
November 10. Az apróprézhányi (ún. krajcárhiány) megoldására a kormány 2,4 millió korona értékben megkezdte a vas kétfilléres forgalomba hozatalát.

November 18. A kormány maximalja a 30–36%-os zsirtartalmú hadiszappan árat. Piperezappant csak az olaj- és zsiradékügyi bizottság külön engedélye alapján szabad gyártani.

Hadkötelezettség, behívás

Január 21. Az uralkodói parancs a háború kitörésekor a Monarchia egész területén 19–42 évben határozta meg a hadkötelezettséget. Ezzel szemben a korábbi magyar törvény (az 1912. évi XXX. törvénycikk) a 18–50 év közötti férfiak számára írt elő a bevonulási kötelezettséget. Az 50 évig terjedő hadkötelezettséget 1915 áprilisában Ausztriában is bevezették. 1916. január 21-én 50 évről 55-re emelték fel a Monarchia egész területén a korhatárt.

A Monarchia hadseregének létszáma a háború alatt 4–5 millió között mozgott, ebből 2–3 millió katonát tartózkodott egyszerre a frontokon. Kilencmillióra tehető azoknak a száma, akik a háború során fegyvert fogtak. Ebből 1,1 millió katonát meghalt, 3,6 millió megsebesült. A történelmi Magyarország területéről kb. 3,4 millióan vettek részt az első világháborúban. Ebből több mint félmillió elesett, 833 ezer fogságba esett, másfél millió megsebesült.

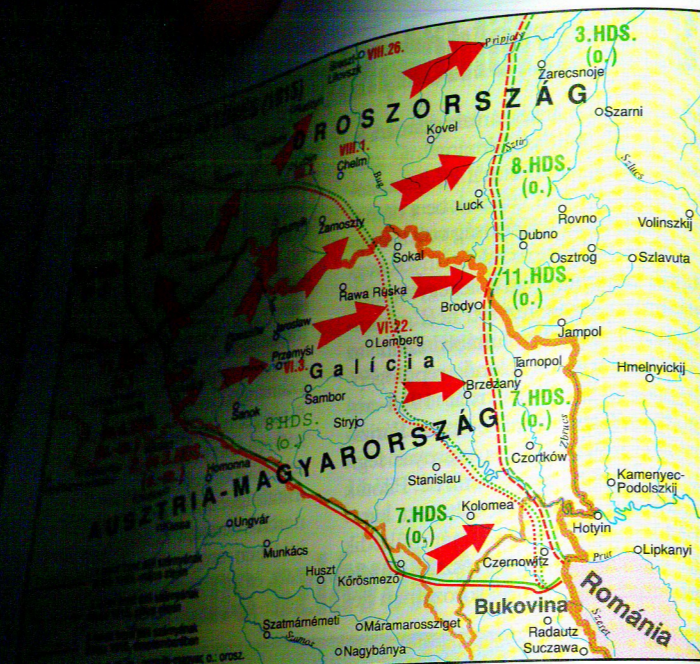

Siker Gorlicénél és az Isonzónál

Május 24. A háború kevés osztrák–magyar hadi sikere közül egyik legemlékezetesebb a gorlicei áttörés volt 1915 májusában. Sok hónapos előkészítés után a galíciai kis faluból kiinduló osztrák–magyar–német támadás eredményeként visszafoglalták az egész Galiciát, északabbra bevették Varsót is. Ez volt az egész háború folyamán az egyetlen „igazi” áttörés, mely olyan széles és mély volt, hogy nem lehetett elzárni. Az oroszok közül háromnegyed millióan estek fogságba, és Oroszország nagyobb területet veszített,

mint egész Franciaország. Az 1916. évi két nagy orosz Bruszilov-offenzíva csak kismértékben tudta visszanyomni a központi hatalmakat. Olaszország 1915. évi hadba lépése óta szinte állóháború dúlt az Alpokban. Tizenkét ütközet volt az Isonzo folyó környékén, 12 lényegében sikertelen próbálkozás arra, hogy az olaszok ostrommal elfoglalják az osztrák határhegyeket. 1917-ben, a 12., az utolsó isonzói csatában, a központi hatalmak megverték az olaszokat, és majdnem Velencéig nyomultak előre.

Siker Gorlicénél és az Isonzónál

Augusztus 24. A háború kevés osztrák-magyar hadi sikere közül egyik legjelentősebb a gorlicéi áttörés volt 1915 májusában. Sok hónapos harcok után a galíciai kis faluból az osztrák-magyar-német csapatok eredményeként visszafoglalták az egész Galiciát, északabbra pedig Varsót is. Ez volt az egész háború folyamán az egyetlen „igazi” siker, mely olyan széles és tartós volt, hogy nem lehetett elzárkózni tőle, és Oroszország között háromnegyed területet veszített,

mint egész Franciaország. Az 1916. évi két nagy orosz Bruszilov-offenzíva csak kismértékben tudta visszanyomni a központi hatalmakat. Olaszország 1915. évi hadba lépése óta szinte állóháború dúlt az Alpokban. Tizenkét ütközet volt az Isonzo folyó környékén, 12 lényegében sikertelen próbálkozás arra, hogy az olaszok ostrommal elfoglalják az osztrák határhegyeket. 1917-ben, a 12., az utolsó isonzo-i csatában, a központi hatalmak megverték az olaszokat, és majdnem Velencéig nyomultak előre.

Romló közellátás, jegyrendszer

Január 16. A harmadik háborús évben már roppant súlyos feladatot jelentett mind a lakosság, mind a hadsereg ellátása. A közellátási ügyek egységes intézésére állították fel a Közellátásügyi Hivatalt és Tanácsot. (Ennek joga volt a gabona és a hűvelyesek hatósági igénybevételére, közellátási intézkedések megtételére.) Nem ez volt az első ellátást szabályozó rendelet, az 1914. L. törvény felhatalmazta a kormányt a közszükségleti cikkek árának maximálására. 1915 elején a gabona árát (mázsánként 40 korona), októberben a burgonyáét (7 K mázsánként), majd decemberben a zsirét (7 K kilónként) szabályozták. A városokban jelentkező

liszt- és kenyérhiány megszüntetésére bevezették a jegyrendszert; 1916 januárjában liszt- és kenyérjegyet, novemberben zsír-, decemberben cukorjegyet bocsátottak ki. A rossz termés miatt (az 1916. évi termés az ország szükségleteinek csak kétharmadát fedezte) csökkenteni kellett a fejadagokat: 1917 márciusában a kenyérfejadagot 34 dkg-ról 28-ra szállították le. 1918-ban ismét mérsékelni kellett az adagokat, a krumpli heti fejadagja 1 kg lett, a hús- és zsirellátás napi 3,4 dkg-ra zsugorodott, de sokszor egyáltalán nem lehetett húshoz jutni. A burgonya- és a lisztforgasztás a háború előttinek már csak a felét érte el.

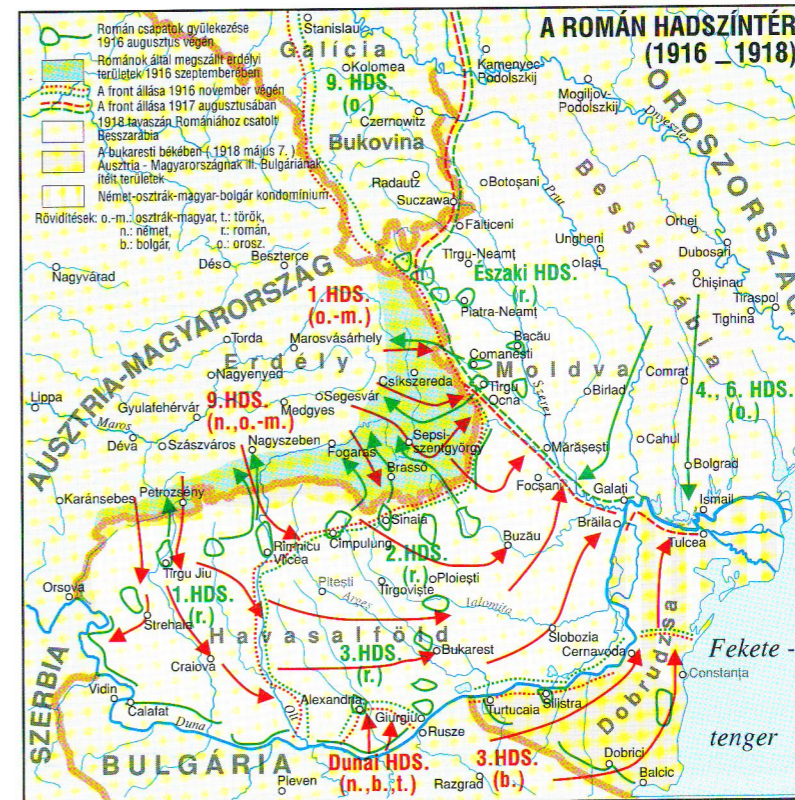
Sorban állás élelmiszerért egy budapesti piacon

Ételosztás egy fővárosi mozgókonyhánál

Román betörés Erdélybe

Augusztus 27. Románia a központi hatalmak szövetségese volt. A világháború kitörésekor, az öreg Károly király akarata ellenére, semleges maradt. Mindkét tábor igyekezett magának megnyerni. A központi hatalmak Besszarábiát, az antant Erdélyt és Bukovinát ígerte neki. Erdélyre igényt tartó tervei megvalósítása érdekében Románia 1916. augusztus 17-én Bukarestbe titkos szerződést kötött az antanttal, ebben Magyarország keleti felét, a Kárpátoktól a Tiszaig – a Makó-Mátészalka vonaltól nyugatra eső részeket kivéve – Romániának ígérték. Augusztus 27-én, vasárnap este Bécsben átadták Románia hadüzenetét, az éj folyamán a friss román haderő megkezdte az átkelést a gyakorlatilag teljesen védetlen Kárpátokon át Erdélybe. A kortársak áruhátról, ortvámadról beszéltek.

„Csárdáskirálynő”

November 3. Bemutatják a háború alatt beköszöntő színházi konjunktúra egyik legsikeresebb darabját, Kálmán Imre „Csárdáskirálynő” című operettjét a Király Színházban.

Jelenet az operettből

1916–1917

November 21. Schönbrunnban meghal I. Ferenc József. Trónra lép IV. (Ausztriában I.) Károly.→

December 26. Németország elutasító választ ad Wilson elnök december 18-i jegyzékére.

December 30. IV. Károlyt és feleségét, Zitát a budavári Mátyás-templomban megkoronázzák.→

1917. január 3. A közös minisztertanácson IV. Károly a hadicélokot illetően maximális és minimális programot ismertet. (A maximális program tartalmazza a kongresszusi Lengyelország, Montenegró és bizonyos szerb területek megszerzését, az erdélyi határ kiigazítását, a szerb dinasztiaaváltozást. A minimális program a teljes területi integritást és a szerb dinasztiaaváltozást tűzi ki célul.)

Január 22. Wilson amerikai elnök kongresszusi üzenetében meghirdeti a demokratikus rendezést ígérő, győzelem nélküli béke jelszavát.

Február 1. Németország proklamálja a korlátlan tengeralattjáró-háborút. – Budapest Tanácsa a szén árát mázsánként 17–70 fillérrel, a tűzfűtést 35 fillérrel, a gyógyszereket 20–200%-kal emeli; bevezeti a petróleumjegyet.

Február 27. Aláírják a 20 évre szóló osztrák–magyar gazdasági kiegyezést, mely a kvóta és az agrárvámok tekintetében engedményt tesz Magyarországnak részére. (A megállapodás szerint 1918–1937 között 5 évenként változik a kvóta; Ausztria részesedése fokozatosan 65,6%-ra emelkedik.)

Március 10. (ónaptár szerint február 27.) Pétervároton megkezdődik a polgári demokratikus forradalom.→

Március 11. Megalakul a Zsófia Leányegyesület, a háború által sújtott leányok erkölcsi és anyagi védelmét célul tűző országos szövetség.

Március 14. Az Országos Színészegyesület tagjaiból megalakul a magyar frontszínház.

Március 20. Az Országos Közélelmezési Hivatal bevezeti a szappanjegyet.

Március 24. IV. Károly ún. Sixtus-levele.→

Április 6. Az Amerikai Egyesült Államok az antanthatalmak oldalán bekapcsolódik a háborúba.→

Április 8–9. Az MSZDP rendkívüli (titkos) kongresszusa Budapesten.→

Április 14. Zita királyné elnökletével a budai Vár régi tróntermében megalakul az Országos Hadigondozó Tanács.

Április 15. Nagy arányú katonabarátkozások kezdődnek az orosz fronton. „Az arcvonal több szakaszán küldöttségek jelentkeztek. Általános a békevágy...” – jelenti a Monarchia a 7. hadseregének parancsnoka.

I. Ferenc József halála

Ferenc József és a háború (plakát, 1914)

1916. november 21. A 86 évesen elhunyt uralkodót mindenkor a Habsburg-család hagyományos céljai vezették: a család érdekei fellette állnak a térség népei érdekeinek, illetve ez utóbbiak az abszolút császári, illetve királyi „atyai gondoskodás” révén nyerhetnek teret. Hatvannyolc éven át, Európában példátlanul hosszú ideig, volt császár és király. Daliás ifjúként, 1848 után elérkezettnek látta az időt a Habsburg-ház európai tekintélyének helyreállításához, ami a Habsburgok (illetve Ausztria) vezető szerepét jelentette volna a Német Birodalomban és Magyarország teljes integrálását a monarchiába. Az olaszországi, majd a poroszok

A hatvannyolc éven át uralkodott Ferenc József a ravatalon

elleni katonai vereségek azonban, melyekben a fiatal császár személy szerint is részes volt, megpecsételték a Habsburgok sorsát: kiszorultak a német földről. Az immár érett férfi, ha nehéz szívvel is, most már vállalta a kiegyezést a magyarokkal. Sokszor engedett mélyen konzervatív meggyőződéséből, tudott liberális, nacionalista politikussal is kormányoztatni. Az 1867. évi kiegyezés során bizonyította egyéni képességeit: rugalmasságát és taktikai érzékét. Többről a következő fél évszázadban sem tett tanúságot. Uralkodói tekintélyének és családja védelmének, továbbá a közös hadsereg egységének kérdésében azonban mindig merev volt. Politikailag nem értette az új szociális mozgalmakat, mint ahogy a nemzeti-állami törekvéseket sem. Ez is oka volt talán, hogy a politikai gondolkodás, irodalom, művészetek, tudomány terén fényes tehetségek sorát kitermelő Monarchia a legfelső politikai adminisztrációban a császár–királyhoz hasonló képességű szürke politikusok sorát produkálta. A konszolidációs korszakok sajátja ez. Hajdani elődje a trónon, II. József – akitől kettős nevének második tagját örökölte – túl tehetséges volt egy évszázaddal korábban a mozdulatlan, feudális rendiségű Birodalomhoz, I. Ferenc József talán túlságosan tehetségtelen a legforrongóbb európai régió élén. Személye mégis a Monarchia örökkévalóságának hitét erősítette a megbolydult világban.

Kísérlet a békére: a Sixtus-levél

1917. március 24. 1917-re Károly már hajlott a békekötésre. Sógorai, a Bourbon–Pármái-család tagjai, Sixtus és Xavier hercegek, antantkötelékben harcoltak. Ők teremtettek kapcsolatot Károly és a francia vezetők között. Március 24-én este Károly titokban egy négyoldalas, saját kezűleg írt levelet adott át Sixtusnak, amelyben felhatalmazta a herceget: hozza a francia köztársasági elnök tudomására bizalmas és nem hivatalos közlését, miszerint támogatja az Elzász-Lotaringiára vonatkozó francia követeléseket, Belgium és Szerbia helyreállítását. A meddő tapogatózást végül Clemenceau zárta le, az ügy megszűlt. A levelet ismertté válása után Károly Canossát járt a német főhadiszálláson (1918. május 12.), és a két császár hosszú lejárattú, szoros politikai, gazdasági és katonai szövetséget kötött.

Az Egyesült Államok hadba lépése

1917. április 6. Az USA a háború kitörésekor távol tartotta magát az európai politikától. Eleinte békeközvetítésekkel kísérletezett („győzelem nélküli béke”), közben persze gazdasági támogatást nyújtott az antantnak. Amikor a németek meghirdették a korlátlan tengeralattjáró-háborút, s kiderült, hogy Németország Mexikót az Egyesült Államok ellen uszítja, az USA hadat üzent a központi hatalmaknak.

Az 1914. augusztus 5-én megalakult Gyorssegély-Augusztia Alap a háború alatt több segélymozgalmat is indított, illetve kórházvonalat állított fel. Képünkön a segélyalap kétfilléres bélyege látható

Kísérlet a békére: a Sixtus-levél

1917. március 24. 1917-re Károly már hajlott a békekötésre. Sógorai, a Bourbon-Pármái-család tagjai, Sixtus és Xavier hercegek, antantkötelékben harcoltak. Ők teremtettek kapcsolatot Károly és a francia vezetők között. Március 24-én este Károly titokban egy négyoldalas, saját kezűleg írt levelet adott át Sixtusnak, amelyben felhatalmazta a herceget: hozza a francia köztársasági elnök tudomására bizalmas és nem hivatalos közlését, miszerint támogatja az Elzász-Lotaringiára vonatkozó francia követeléseket, Belgium és Szerbia helyreállítását. A meddő tapogatózást végül Clemenceau zárta le, az ügy megszűlt. A levél ismertté válása után Károly Canossát járt a német főhadiszálláson (1918. május 12.), és a két császár hosszú lejárátú, szoros politikai, gazdasági és katonai szövetséget kötött.

Az Egyesült Államok hadba lépése

1917. április 6. Az USA a háború kitörésekor távol tartotta magát az európai politikától. Eleinte békeközvetítésekkel kísérletezett („győzelem nélküli béke”), közben per sze gazdasági támogatást nyújtott az antantnak. Amikor a németek meghirdették a korlátlan tenger-alattjáró-háborút, s kiderült, hogy Németország Mexikót az Egyesült Államok ellen uszítja, az USA hadat üzent a központi hatalmaknak.

Az 1914. augusztus 5-én megalkult Gyorssegély-Augusztia Alap a háború alatt több segélymozgalmat is indított, illetve kórházvonalat állított fel. Képműködő a segélyalap kétféle bélyege látható

IV. Károly és Zita koronázási díszben, Ottó trónörökössel

IV. Károly megkoronázása

1916. december 30. Károly (1887–1922) Mária Jozefa szász hercegnőnek és Ottó főhercegnek – Ferenc Ferdinánd öccsének – fia. Nem készült uralkodónak, aktívan nem vett részt a politikában. Ferenc Ferdinánd halála miatt, váratlanul lépett elő trónörökös, s majd 29 évesen, rendkívül nehéz politikai helyzetben lett az Osztrák–Magyar Monarchia uralkodója, amikor egy nagy formátumú egyéniségre lett volna szükség.

1916. december 30-án koronázták magyar királlyá. Reggel indult a koronázási menet a budavári palotából a Mátyás-templomba. (A környező házak lakói jó pénzért kiadták ablakaikat.) Ágyúdörgés és harangzúgás mellett vonult be Károly és felesége a templomba, ahol Tisza István nádorhelyettes (1867

óta a nádori tisztséget nem töltöttek be, Tisza nádorhelyettesé választására is csak a koronázás miatt került sor) tette a király fejére a Szent Koronát, miközben az érsekek és püspökök kezüket a korona felé nyújtva, áldást mondtak. A hercegprímás átnyújtotta Károlynak a jogart és az országalmát, majd Tisza, a hercegprímás és a főméltóságok a trónhoz vezették, és beiktatták. Mindezek után Tisza fölkiáltott: „Éljen a király!”, amit a templomban jelenlévők visszhangoztak. Ezután megtörtént Zita megkoronázása is. A koronázások után a király a Szentháromság téren a szobor előtt felállított emelvényen, a koronával a fején esküt tett. A ceremónia végén pontban 12 órakor elhangzott a magyar „Himnusz”.

A forradalmi Oroszország

1917. március 10. A háborús erőfeszítések nyomán súlyos társadalmi és politikai válságba került Oroszországban 1917 elején a szociáldemokraták és a bolsevikok által szervezett sztrájkok bontakoztak ki. Pétervárot 1917. március 10-én (a pravoszláv naptár szerint február 25-én) ez általános sztrájkká fejlődött. Az ellenzék által kezdeményezett és vezetett megmozdulások a hosszú háborúba, nyomorba belefáradt lakosság országos méretű demokratikus mozgalmába torkolltak. Követeléseik: a cárizmus meg-

döntése, a köztársaság kikiáltása, Ideiglenes Forradalmi Kormány megteremtése. Fegyveres felkelés tört ki a cári monarchia ellen, amely március 12-én (február 27.) győzött a fővárosban. Hamarosan a cárt is lemondatták. A központi hatalmak országaiban a forradalmi mozgalomtól az egyik legerősebbnek tartott ellenség katonai megrendülését is várhatták. Így érthető, hogy a magyar országgyűlés képviselőháza 1917. március 31-én egyhangúlag elfogadott nyilatkozatban üdvözölte az orosz forradalmat.

A szocialisták és a háború

1917. április 8–9. 1917 folyamán a központi hatalmak szocialista politikusai – a semleges országokbeli elvbarátaik kezdeményezéseit támogatva – arra törekedtek, hogy közös tárgyalóasztalhoz üljenek az antantországok szocialista pártjaival a béke feltételeinek megteremtése érdekében. A nemzetközi konferenciát végül is 1917 májusában Stockholmban tartották meg. Az MSZDP a készülő stockholmi konferencia előkészületeinek jegyében 1917. április 8–9-i budapesti rendkívüli pártkongresszusán állást foglalt az antantországok szocialista pártjaival való pár-

beszéd mellett; sürgette, hogy a központi hatalmak hozzák nyilvánosságra békefeltételeiket. Egyben követelték az egyesülési és gyülekezési jog korlátozásának felszámolását is. Ugyanakkor a pártkongresszus ismét napirendre tűzte az általános, egyenlő és titkos választójogért folytatandó akciók, gyűlések, megmozdulások hatékony szervezését. Az Osztrák–Magyar Monarchia közös külügyminisztériuma hallgatóságosan egyetértett a szociáldemokrata kezdeményezéssel, és azt megpróbálta saját pozíciója javítására kamatoztatni.

Választójogi tüntetés Budapesten, 1917. június 8.

Május 1. Általános munkabeszüntetéssel és béketüntetésekkel ünneplik május elsejét Magyarországon.

Május 5. Gyöngyös város tűzvész martalékává lesz.

Május 12. A budapesti Operaházban bemutatják Bartók Béla „A fából faragott királyfi” című táncjátékát.

Május 23. Az uralkodó felszólítására lemond Tisza István miniszterelnök.

Május 30. A hosszú évek óta először összeülő Reichsrat képviselőiből alakult ún. délszláv klub a Monarchiában élő délszlávok egyesítését követeli. →

Június 6. A Károlyi-párt, a polgári radikálisok, a Vázsonyi-féle Demokrata Párt és az MSZDP részvételével megalakul a Választójogi Blokk, melynek célja az általános, titkos választójog kivívása (1918. február 10-én megszűnt).

Június 15. Megalakul a koalíciós Esterházy-kormány. →

Július 20. Nikola Pašić, a szerb kormány részéről, és Ante Trumbić, horvát részről aláírják a korfui egyezményt. Megállapodnak Szerbia, Montenegró és a Monarchia délszláv területeinek egyesítésében a Karagyorgyevics-dinasztia uralma alatt álló királyságban.

Augusztus közepe. A francia haderő elleni kémkedés miatt halálra ítélik Mata Harit, a hírhedt kémnőt.

Augusztus 18–szeptember 13. A 11. isonzói csata. Az olaszok több mint 250 ezer embert veszítenek.

Augusztus 19. A központi hatalmak hadserege Tarnopolnál (Galícia) áttöri az orosz arcvonalat.

Augusztus 23. Megalakul a Wekerle Sándor vezette kormány.

Október 22. Megalakul az Országos Átmenetgazdasági Tanács, mely a háború utáni gazdasági élet reorganizációjának átfogó programját hivatott megállapítani.

Október 24. Megalakul a Hadikönyhák Országos Bizottsága, mely a fix fizetésű

középosztályon kíván országos méretekben segíteni. – A központi hatalmak hadseregei Caporettonál áttörik az olasz védelmi vonalat, és az olaszokat november 10-ig a Piavéig szorítják vissza.

November 4–5. Munkabéremelésért és a bevonultatott bizalmiak leszereléséért sztrájkol a MÁV 40 ezer munkása.

November 7. (őnapjár szerint október 25.) Győz a kommunista forradalom Oroszországban. →

November 21–22. Szénhiány miatt beszünteti a munkát a fővárosban a Ganz Danubius Vagonygyár és a Juta Szövő- és Fonógyár.

December 2. Megkezdődnek a fegyverszüneti tárgyalások Breszt-Litovszkban a központi hatalmak és Szovjet-Oroszország között.

December 3. A Monarchia közös minisztériumainak kimutatása alapján Ausztria–Magyarország háborús kiadásai eddig több mint 43 milliárd koronát emésztettek fel.

December 7. Az Amerikai Egyesült Államok hadat üzen az Osztrák–Magyar Monarchiának.

December 21. Vázsonyi Vilmos a képviselőházban betervezi a választójogi törvényjavaslatot.

(A választók számát 1 838 378-ról ideiglenesen 3 595 000-re emeli, azzal, hogy csökkenti a műveltségi cenzust, és a választójogot kiterjeszti az ipari és mezőgazdasági munkásokra is.)

December 29. A fővárosi Royal Apolló bemutatja a „Cabiria” című kétrészes, olasz történelmi filmet, mely Róma és Karthágó világhatalomért való küzdelmét dolgozta fel. (A nagyszabású filmben látható volt Hannibál átkelése az Alpokon, az Etna kitörése és a nyomában járó tűzvész is.)

1918. január 8. Wilson elnök kongresszusi üzenetében 14 pontban jelöli meg a béketárgyalások feltételeit. →

Január 18. Általános sztrájk kezdődik Budapesten, amely vidékre is áterjed. →

Háborús kormányváltások

1917. június 15. A tiltakozások hatására 1917. május 23-án IV. Károly lemondásra szólította fel Tisza István grófot. A lemondás oka az volt, hogy maga az uralkodó is bizonyos szociálpolitikai és választójogi reformot akart bevezetni, a magyar miniszterelnök viszont változatlanul ellenezte a széles körű választójogot. A király a várakozásokkal ellentétben nem Andrássy, hanem a tapasztalatlan Esterházy Móric grófot bízta meg a kormányalakítással. A kormányba mégis elsősorban Andrássy hívei kerültek, tárcákat kaptak a mérsékelt és a „baloldali” ellenzék pártjai is. A kormány programja választójogi és szociális reformot ígért (24 éven felüli írni-olvasni tudók kapnának választójogot). A tervből a Munkapárt ellenállása miatt semmi sem valósult meg, Esterházy augusztus 19-én lemondott.

Az új miniszterelnök a rutint jelképező, talán Tiszánál is németbarátabb Wekerle Sándor lett, a kormány változatlan összetételű maradt. 1918 januárjában újfent munkámegmozdulásokra került sor. 23-án Wekerle lemondott, de a király ismét őt nevezte ki miniszterelnökké. A kormány átalakítása során Wekerle a munkapárti többséget akarta megnyerni, továbbá konzervatív irányba nyitott. A választójogi törvény vitáján azonban a Munkapárt továbbra sem mutatott engedékenységet, így Wekerle

április 17-én megint lemondott. Az újra átalakított Wekerle-kormány végül mérsékelt választójogi törvényt terjesztett be, amit a munkapárti többségű parlament elfogadott. A munkásságnak csak az iskolázottabb, a földmunkásoknak csak a megállapodottabb része jutott be a választók közé. A kormányzati válság megmutatta: a választójoggal nem rendelkezők vágyai erősen különböznek a parlamenti pártok célkitűzéseitől. A parlamentben a munkapárti többség nem volt hajlandó a változtatásra, csak a kozmetikázásra, a reformerek kisebbségben voltak, és egy esetleges új választás kiírásától maguk is tartottak. Wekerle végül is a háború elvesztésének beismérlése után, 1918. október 23-án mondott le.

A kormányváltások mögött valójában a háborús problémák – az élelmezési gondok, az erősödő békevágy, a reformigények – sora húzódtott meg. A régi politikai elit a feltorlódott kérdéseket megoldani nem tudta, az állam és a közigazgatás tekintélye észrevehetően csökkent. A gépezet még működött, de már nem volt a régi...

Esterházy Móric

A monarchiai szlávok céljai

1917. május 30. A Birodalmi Tanács immáron többségükben nem német-osztrák képviselői 1916 végétől nemzeti alapon, a nemzeti célok jegyében klubokat kezdtek szervezni. Először a Cseh Szövetség alakult meg, majd a szlovén küldöttek hozták létre a Jugoszláv Klubot az isztriai és dalmáciai képviselőkkel. Több éves szünet után I. Károly császár 1917 májusára újra összehívta a Birodalmi Tanácsot. A megnyitó ülészen Frantisek Stanek képviselő a csehek nevében kijelentette, hogy az Osztrák–Magyar Monarchiának föderatív állammá kell alakulnia a Habsburg-ház uralma alatt, és ebben az államalakulatban a cseh korona országai a szlovák területekkel együtt egy szövet-

ségi államegységet képeznének. Hasonlóan a Monarchia átalakítását célozta a Jugoszláv Klub Anton Korošec által felolvasott nyilatkozata: a Monarchia területén élő összes délszlávot egyesítsék egy államba a dinasztia uralma alatt. A két nyilatkozathoz csatlakoztak az ukrán képviselők is. A cseh és a horvát program a cseh, illetve a horvát államjogra hivatkozott. A föderatív átalakítási javaslatot a német-osztrák képviselők elvetették. A birodalom szláv képviselői még a Monarchia átalakítását tervezték, miközben az emigráns politikusok és szervezeteik – nyugat-európai propagandával – a független csehszlovák és délszláv állam megteremtésén fáradoztak.

1917. augusztus 18–szeptember 13. A tizenegyedik isonzói csata (korabeli képeslap)

Kormányváltások

1917. április 17-én megint lemondott. Az újra átalakított Wekerle-kormány végül mérsékelt választójogi törvényt terjesztett be, amit a munkapárti többségű parlament elfogadott. A munkásságnak csak az iskolázottabb, a földmunkásoknak csak a megállapodottabb része jutott be a választók közé. A kormányzati válság megmutatta: a választójoggal nem rendelkezők vágyai erősen különböznek a parlamenti pártok célkitűzéseitől. A parlamentben a munkapárti többség nem volt hajlandó a változtatásra, csak a kozmetikázásra, a reformerek kisebbségben voltak, és egy esetleges új választás kiírásától maguk is tartottak. Wekerle végül is a háború elvesztésének beismérelése után, 1918. október 23-án mondott le.

A kormányváltások mögött valójában a háborús problémák – az élelmezési gondok, az erősödő békevágy, a reformigények – sora húzódtott meg. A régi politikai elit a feltorlódtól kéréseket megoldani nem tudta, az állam és a közigazgatás tekintélye észrevehetően csökkent. A gépezet még működött, de már nem volt a régi...

Esterházy Mór

Monarchiai szlávok céljai

1917. június 30. A Birodalmi Tanácsban a szlávok többségükben nem voltak elégedettek a monarchia 1916 végén elfogadott nemzeti célokkal. A szlávok nemzeti céljait a Cseh Szövetség képviselői foglalták meg, majd a szlovén küldöttség is csatlakozott hozzá. A Jugoszláv Klubot a monarchia nemzeti képviselői is csatlakoztak hozzá. A Birodalmi Tanácsban 1917. májusára újra megjelent a szlávok Birodalmi Tanácsa. A szlávok a monarchia felbontását követően a csehek nevében kiáltották fel az Osztrák-Magyar Birodalom felbontását és a szlávok általános sztrájkjait.

ségi államegységet képeznének. Hasonlóan a Monarchia átalakítását célozta a Jugoszláv Klub Anton Korošec által felolvasott nyilatkozata: a Monarchia területén élő összes délszlávot egyesítsék egy államba a dinasztia uralma alatt. A két nyilatkozathoz csatlakoztak az ukrán képviselők is. A cseh és a horvát program a cseh, illetve a horvát államjogra hivatkozott. A föderatív átalakítási javaslatot a német-osztrák képviselők elvetették. A birodalom szláv képviselői még a Monarchia átalakítását tervezték, miközben az emigráns politikusok és szervezeteik – nyugat-európai propagandával – a független csehszlovák és délszláv állam megteremtésén fáradoztak.

A bolsevikok forradalma

1917. november 7. Kommunista forradalom tör ki e napon Pétervárott.

Az 1917. évi februári demokratikus forradalom Oroszországban addig soha nem élvezett politikai szabadságot teremtett. Európai mércével mérve is messzemenően érvényesültek a szabadsági jogok. Ez lehetővé tette részben a monarchikus erők, az ellenforradalom szerveződését, részben pedig a baloldali radikalizmus térnyerését. A bolsevik párt – Lenin és Trockij vezetésével és tervei szerint – szisztematikusan készült a hatalom megszerzésére, amire kedvező feltételeket teremtett a Kerenszkij-kormány számos kudarca, a hábo-

rús szenvedések folytatódása, az életkörülmények további romlása. Mivel parlamentáris úton a hatalom megragadása nem volt lehetséges, a bolsevikok november elején a fegyveres fellépés mellett döntöttek. 1917. november 7-én (október 25.) Pétervárott magukhoz ragadták a központi hatalmat, a fegyveres felkelés során gyorsan elfoglalták a város stratégiai pontjait. A monarchisták és a bolsevikok között öröklődő polgári demokratikus kormányzat csödbe jutott, és a bolsevik diktatúra, jelentős tömegek elvárásainak eleget téve – azonnali fegyverszünet, szovjethatalom, nemzeti örendelkezés ígérete stb. – viszonylag gyorsan berendezkedett.

Wilson újabb békepontjai

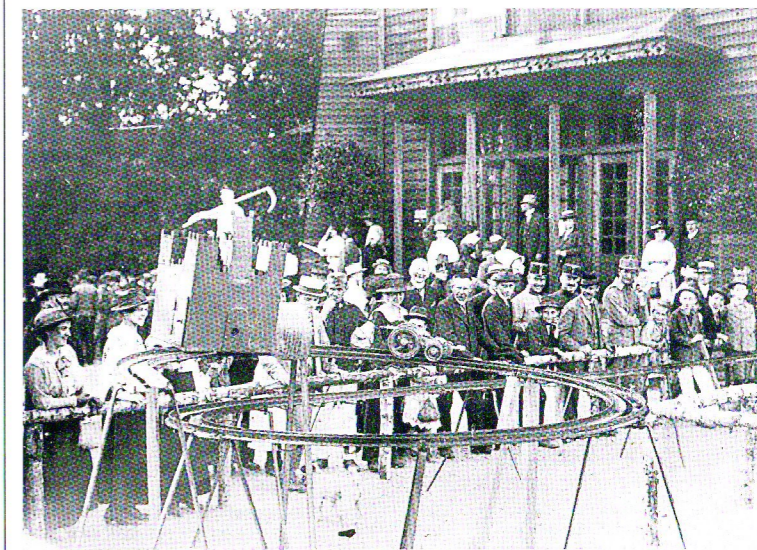
1918. január 8. Ezen a napon Wilson amerikai elnök üzenetet intézett az amerikai kongresszushoz, amelyben meghatározta azokat az eszméket és célokat, amelyekért a háború folyik, és amelyek alapján majd ki kell alakítani egy új világrendet (14 pont). Titkos diplomácia helyett a kormányok közti nyílt tárgyalásokat ajánlotta. Javasolta a tengeri kereskedelem szabadságát. Célul tűzte ki a fegyverkezés korlátozását, a gyarmattartók jogainak csökkentését. A hadicélok kapcsolatos pontok: Oroszországból ki kell vonni minden külföldi hadsereget, lehetővé kell tenni, hogy önállóan dönthesen saját jövőjéről. A központi hatalmaknak ki kell üríteniük Belgiumot, Észak-Franciaországot és Elzász-

Lotaringiát, valamint a megszállt román, szerb és montenegrói területeket. Az olasz határokat etnikai alapon kell kiigazítani. Ismét létre kell hozni a független lengyel államot. A híres 10. pont Ausztria-Magyarország népeinek kívánta az autonóm fejlődést biztosítani. (Ezen Wilson nem a Monarchia felbontását értette.) A Török Birodalomnak is garantálnia kell az ott élő népek autonóm fejlődését. A 14. pont a Népszövetség megalakítását irányozza elő. Wilson javaslatai az Európa-szerte érlelődő politikai szándékokat fogalmazták meg, ezért széles körű visszhangot váltottak ki, s a háború utáni rendezés irányelveinek rangjára emelkedtek.

Hadi kiállítás a Margitszigeten

Kardnyelő honvéd. Látványosság a kiállításon

Harcias erőjáték – népszórakoztatás. Pillanatkép a kiállításról

Sztrájk a háború ellen

1918. január 18. A hónap közepén az Osztrák-Magyar Monarchiában több százezres tömegeket megmozgató sztrájkokra és tüntetésekre került sor, amelyek fő követelése a háború befejezése volt. Az MSZDP 1918. január 13-án a fővárosban és több városban tüntetéseket szervezett a hódító háború folytatása ellen. Másnap Wiener Neustadtban kezdődött általános politikai sztrájk, amely gyorsan átterjedt Bécsre, egész Ausztriára és Csehországra. Mintegy 700 ezer ember vett részt az ausztriai megmozdulásokban. Január 18-án

általános sztrájk kezdődött Budapesten is az annexió és hadisarc nélküli, azonnali békekötés, a választójogi reform és a közélet javítása érdekében. A megmozdulások két napig tartottak, és 20-án Wekerle miniszterelnök ígéretet tett a sztrájkolók egyes követeléseinek teljesítésére. A Monarchia egészét átfogó sztrájkhullám és tüntetések jelezték, hogy a háttország népe is belefáradt a megpróbáltatásokba, nélkülözésekbe, mindennél fontosabbnak tartja a béke gyors megkötését.

Gyűlés az Iparcsarnok előtt 1917. november 25-én

Január 19. Szabadkán a 86. közös gyalogezred menetelakulatai fellázadnak, és megtagadják a keleti frontra indulást.

Január 25. Lemond a Wekerle-kormány.

Január 28. Triesztben az általános sztrájk résztvevői annexió és hadisarc nélküli békét követelnek.

Február 1–3. Cattaróban a fellázadt matrózok békekötést, emberséges szolgálati körülményeket és a bizalmi testület engedélyezését követelik. A lázadást leverik, 4 vezetőjét kivégzik.

Február 18. Megindul a központi hatalmak támadása Szovjet-Oroszország ellen.

Március 2. Az uralkodó az osztrák–magyar flotta parancsnokává az ellentenger-naggyá előléptetett Horthy Miklóst nevezi ki.

Március 3. Breszt-Litovszkban aláírják a békét a központi hatalmak és Szovjet-Oroszország képviselői.

Március 20. A katonaszökevények ellen elrendelik a statáriális eljárást.

Március 24. Moszkvában megalakul az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt magyar csoportja. Elnöke Kun Béla.

Április 8. Az Osztrák–Magyar Monarchia nemzetiségi hadifoglyainak és emigráns politikusaiknak római kongresszusa állami önállóságot követel népeinek.

Április 9. Clemenceau francia miniszterelnök közlése IV. Károlynak Sixtus pármái herceghez írott levelét.

Május 1. A Liptószentmiklóson tartott szlovák gyűlésen a csehszlovák állam létrehozását követelik. – Több vidéki városban tüntetéssel összekötött általános sztrájk zajlik.

Május 11. Megalakul a harmadik Wekerle-kormány.

Május 15. Hatályba lép a cipőjegy bevezetéséről szóló kormányrendelet. Szabályozza a különböző cipők és a javítás árát; előírja: a férficipőt maximum 13 cm, a nőit legfeljebb 16 cm magas szárral lehet készíteni.

Május 22–június 4. Sztrájkolnak a resicai Kohóművek és Gépgyár munkásai.

Május 24. A budapesti Operaházban bemutatják Bartók Béla „A kékszakállú herceg vára” című operáját.

Június 3. Az antant versailles-i haditanácsa nyilatkozatot tesz közzé, amely szerint hadicéljai közé tartozik Csehszlovákia, Lengyelország és az új délszláv állam létrehozása.

Június 11. A katonai hatóságok megtiltják 20 – főleg ellenzéki és nemzetiségi – újság fronton való terjesztését.

Június 15. Az osztrák–magyar csapatok újabb támadást indítanak az olasz fronton, amely kudarcral végződik (piavei katasztrófa).

Június 29. Franciaország elismeri harcoló félnek az 1916. február 13-án megalakult Csehszlovák Nemzeti Tanácsot. (Az antanthatalmak a következő hónapokban elismerik harcoló félnek a Csehszlovák és a Jugoszláv Nemzeti Tanácsokat.)

Július 4. Budapest és Bécs között megindul az első légi postajárat.

Július 11. Elindul a Károly király gyermeknyaraltatási akció keretében az Adriai-tengerpartra készülő 10 ezer fővárosi gyermek első csoportja. (A 6–12 éves gyerekek néhány hetet töltenek a tenger mellett: Abbázia, Kovrana, Voloszka üdülőhelyen.)

Július 15. Reims térségében megindul az utolsó nagy német támadás a nyugati fronton.

Július 16. Jekatyerinburgban a szovjet kormány parancsára kivégzik II. Miklós volt orosz cárt és családját.

Augusztus 16. Laibachban megalakul a Jugoszláv Nemzeti Tanács.

Augusztus 31. A magyar minisztertanács elhatározza, hogy kétszeresére emeli a csendőrség létszámát.

Szeptember 6. Párizsban megalakul a Román Egység Nemzeti Tanácsa.

Szeptember 11. A király szentesíti az új választójogi törvényt (1918:XVII. tc.), mely az 1917. decemberi javaslatához képest 437 ezer fővel csökkenti a jogosultak számát, míg a hatályban lévő 1913:XIV. tchez képest 1,5 millióval emeli.

Szeptember 15. Hosszas huzavona után megjelenik a kereskedelmi miniszter rendelete a polgári közönség részére felhasználható ruházati cikkek gyártásáról, forgalmáról. Eszerint november 1-jétől ruhát csak ruhajegyre lehet vásárolni, ha a vevő átvételi elismervénnyel igazolja, hogy még használható ruhadarabjait őszeresnek, zsidóruknak eladta. (Az ócskaruha-gyűjtők által beszedett ruhákat a Ruházati Cikkeket Beszerző Rt. a szegényebb lakosságnak hozta forgalomba.)

Szeptember 27. A közös minisztertanácson Burián István külügyminiszter értékeli a Monarchia katonai helyzetét: „Bulgária kiugrásával nincs tovább.”

Szeptember 28. A Monarchia koronatanácsa elhatározza: békejegyekkel fordul az antanthoz. →

Szeptember 29. Bulgária és az antanthatalmak Szalonikiben fegyverszünetet írnak alá.

Szeptember–december. Spanyolnáthajrárvány szedi áldozatait Magyarországon. →

Október 5–6. Zágrábban megalakul a Szlovénok, Horvátok és Szerbek Nemzeti Tanácsa, mely követeli a független délszláv állam létrehozását. Két hét múlva már ideiglenes alkotmányt fogadnak el, és kormányzati szervként működő végrehajtó bizottságot alakítanak.

Október 11. Krakóban megalakul a Lengyel Nemzeti Tanács. →

Magyar foglyok Szibériában

1917 októberéig Magyarország területéről közel 1 millió ember, köztük 500–600 ezer magyar nemzetiségű, esett orosz hadifogságba. Az ország 18–40 év közötti, fegyverfogásra alkalmas korosztályainak több mint harmada fogolyként élte át az orosz forradalmat és polgárháborút. A hadifoglyok legnagyobb részét Szibériában és Turkesztánban, több tízezer főt befogadó táborokban őrizték. Közülük néhányban, így Omszkban, Tomszkban és Szamarkandban, a magyarok aránya elérte a 30–50%-ot. 1916-tól mind nagyobb számban alkalmazták a foglyokat az iparban, a bányászatban és a mezőgazdaságban. A táborokban 1917-ben szocialista csoportokat alakítottak, elsősor-

ban azok az értelmiségiek, akik részt vettek a hazai munkás- és polgári radikális mozgalmakban, tartalékos tisztként a harctérre, majd fogságba kerültek. Ezek a csoportok kapcsolatokat építettek ki a bolsevik szervezetekkel. Az 1917. októberi forradalomban kb. 40 városban több ezer magyar hadifogoly vett részt. A hatalomátvétel után, amikor a hadifoglyok visszanyerték személyes szabadságukat, ún. internacionalista katonai alakulatokat szerveztek, amelyeket a Vörös Hadsereg kötelékében minden fronton bevetettek. A magyarok aránya az internacionalista alakulatokban felülmúlta bármely más nemzetét. Összlétszámuk 100 ezer főre tehető, ebből kb. 30 ezren elesetek.

Cigarettdoboz fedele. Orosz hadifogságba esett magyar katona készítette

Pusztít a spanyolnátha

Szeptember–december. A nyugati fronton, 1918 májusában Franciaországban vírusos fertőzés tört ki, innen terjedt Spanyolországba. Ott írták le először orvosiilag, innen kapta a spanyolnátha nevet. A több hullámban továbbterjedő járvány júliusban–augusztusban már elérte Németországot és az Osztrák–Magyar Monarchiát is. Gyakorta okozott tüdőgyulladást. 1918–20 között áldozatainak száma meghaladta a 20 milliót, ami valamivel magasabb, mint a világháborúban elesettek száma.

Az új Lengyelország megszületése

Október 11. Varsóban megalakul a Lengyel Nemzeti Tanács. A háború alatt a németek igyekeztek a lengyeleket maguk mellé állítani, és 1916 novemberében az elfoglalt oroszországi lengyel területen államot hoztak létre. 1917-ben létrejött Párizsban a Lengyel Nemzeti Bizottság, amely antantgyőzelem esetén kívánta Lengyelországot 120 év után ismét feltámasztani. A német vereség után a friss lengyel kormányzatban a katonaugyekért felelős Pilsudskira ruházták a hatalmat.

Magyar foglyok Szibériában

1917 októberében Magyarország területéről több mint 1 millió ember, köztük 500-600 ezer magyar nemzetiségű orosz hadifogságba került. A háború 18-40 év közötti, fegyvertelen, alkalmas korosztályait a több mint egymillió fogságba került orosz forradalmat és polgári háborút követően a hadifoglyok legnagyobb részét Szibériában és Turkesztánban, több tízezer főt befogadó táborokban őrizték. Közülük néhányan, mint Omszkban, Tomszkban és Szarajevóban, a magyarok aránya elérte a 30-50%-ot. 1916-tól mind nagyobb számban alkalmazták a hadifoglyokat az iparban, a bányászatban és a mezőgazdaságban. A táborokban 1917-ben szocialista szervezeteket alakítottak, elsősor-

ban azok az értelmiségiek, akik részt vettek a hazai munkás- és polgári radikális mozgalmakban, tartalékos tisztként a harctérre, majd fogságba kerültek. Ezek a csoportok kapcsolatokat építettek ki a bolsevik szervezetekkel. Az 1917. októberi forradalomban kb. 40 városban több ezer magyar hadifogoly vett részt. A hatalomátvétel után, amikor a hadifoglyok visszanyerték személyes szabadságukat, ún. internacionalista katonai alakulatokat szerveztek, amelyeket a Vörös Hadsereg kötelékében minden fronton bevetettek. A magyarok aránya az internacionalista alakulatokban felülmúlta bármely más nemzetét. Összlétszámuk 100 ezer főre tehető, ebből kb. 30 ezren estek.

Magyar hadifoglyok. Orosz hadifogságba esett magyar katona készítette

Az új Lengyelország megszületése

Október 11. Varsóban megalakul a Lengyel Nemzeti Tanács. A háború alatt a németek igyekeztek a lengyeleket maguk mellé állítani, és 1916 novemberében az elfoglalt oroszországi lengyel területen államot hoztak létre. 1917-ben létrejött Párizsban a Lengyel Nemzeti Bizottság, amely antantgyőzelem esetén kívánta Lengyelországot 120 év után ismét feltámasztani. A német vereség után a friss lengyel kormányzatban a katonai ügyekért felelős Pilsudskira ruházták a hatalmat.

A Monarchia végnapjai

Szeptember 28. Bulgária 1918. szeptemberi gyors fegyverletétele sokkolta a Monarchia mind osztrák-német, mind magyar politikai vezetőit. A vereséggel az állam felbomlásának veszélye rémlett fel előttük. Az udvar, maga Károly is, 1918 őszén hajlandó lett volna már a Monarchia szerkezetének megváltoztatására, de a magyar miniszterelnök elzárkózott nemcsak a Monarchia trialista átalakításának gondolatától, hanem minden olyan javaslatától is, amely Magyarország területi integritását megbontotta volna. A Monarchia először szeptember közepén fordult az antanthoz meg egyezményes békejavaslatával. Az antant ekkor már döntött: a Monarchiát régi formájában semmiképpen nem tartják fenn. Bulgária kapitulációja után, szeptember 28-án a koronatanács most már konkrét békejavaslatot fordult az antanthatalmakhoz. Október 4-én Wilson elnöknek küldték el a béketárgyalásokat kéri javaslatot a wilsoni pontok alapján. 18-án Wilson kijelentette: a januári 14 pont már nem érvényes a Monarchiára. Időközben október 16-án a császár „legfelsőbb kézirat”-ot adott ki, amely meg akarta könnyíteni a béketárgyalásokat. A császári kiáltvány szerint Ausztria szövetséges államává alakul át, minden nép saját területén szövetségi államot hoz létre, a lengyel területek pedig a wilsoni elveknek megfelelően csatlakoznak a néhány nappal korábban létrejött Lengyelországhoz. A kiáltvány hangsúlyozta: az átalakulás nem vo-

natkozik a magyar korona országaira. Az antanthatalmak azonban Németország hátában németellenes államalakulatok rendszerét kívánták látni, a Monarchia nemzeteinek képviselői pedig már állami függetlenséget követeltek. Miután Wilson október 18-án elutasította a Monarchiával kötendő békét, a Monarchia különböző részeiben, Zágrábban, Prágában, Krakkóban megalakultak a nemzeti tanácsok, és kezdték végrehajtó hatalmi rendszerüket kiépíteni. Október utolsó napjaiban már kikiáltották az önálló délszláv és cseh-szlovák államot. Azt újabb különbékét kéri jegyzékben (október 27.) a Monarchia már elfogadja Wilson feltételeit: hajlandó volt elismerni a cseh-szlovák és a délszláv

Hadirokkantak és jótékonykodó hölgyek a főváros utcáin

állam függetlenségét. Időközben Bécsben a Reichsrat német képviselői bizottságot hoztak létre a Monarchia felszámolására, és 30-án az

új állam címerét és zászlaját megszavazták. Miután mindez már lejárt, 31-én végül Magyarországon is győzött a forradalom.

A frontról hazatérő katonák

Október 16. I. Károly osztrák császár kiáltványban bejelenti Ausztria föderatív alapon való átalakítását. A föderalizálás nem vonatkozik a magyar korona országra, s nem érinti a magyar–horvát viszonyt. – Wekerle Sándor miniszterelnök a képviselőházban bejelenti a kiegészítő törvények (1867:XII.) módosítását, s a perszónalunio alapjaira való helyezkedést. (20-án a kormány a perszónaluniora vonatkozó 9 szakaszos törvénytervezetet fogad el.)

Október 18. Wilson amerikai elnök kijelenti: a 14 pont a Monarchiára nézve már nem lehet érvényes, mivel az USA a csehszlovák és a jugoszláv nemzeti törekvéseket támogatja. – Lembergben Ukrán Nemzeti Tanács alakul, amely a Monarchia ukránlakta területeiből önálló államot kíván alakítani. – T. G. Masaryk Pittsburgban (USA) kiadja a Csehszlovák Függetlenségi Nyilatkozatot.

Október 22. A közös minisztertanács megfogalmazza a Wilson elnöknek adandó választ: a csehszlovák egységet nem fogadják el, s a délszláv egységet is csak a Monarchia keretein belül.

– Fiumét horvát csapatok szállják meg.

Október 23. éjjel. A budapesti Károlyi-palotában megalakul a magyar Nemzeti Tanács.→

Október 25. Diákok és katonatisztek tüntetnek a béke mellett a Várban. Megalakul a Katonatanács és a Diáktanács. – Az olasz fronton a katonák megtagadják az engedelmisséget, s azonnali hazaszállításukat követelik.

Október 26. Turócszentmártonban megalakul a Szlovák Nemzeti Tanács végrehajtó bizottsága.

Október 28. Budapesten nagy tömeg követeli a Nemzeti Tanács kormányának megalakítását. – Prágában a Nemzeti Bizottság a csehszlovák állam kormányává nyilvánítja magát.→

Október 30. Turócszentmártonban a Szlovák Nemzeti Tanács határozatot hoz Szlovákiának Csehországhoz csatlakozásáról.→

Október 30-ról 31-re virradó éjjel. Győz az őszirózsás forradalom.→

Október 31. Tisza István volt miniszterelnököt ismeretlen fegyveres katonák agyonlövik.→

A független csehszlovák állam

Október 28. Amikor október 27-i, az USA-hoz intézett jegyzékében az Osztrák–Magyar Monarchia közös külügyminisztere, Andrassy Gyula már elismerte a délszláv és a csehszlovák állam létrejöttének jogosságát, a Monarchia süllyedő hajóját kívánta menteni. Valójában azonban a Monarchia passzív többségi nemzeti számára adta meg a végső jelet. Október 28-án az Andrassy-jegyzék hírének hallatára utcára tódultak a prágaiak, és a Csehszlovák Nemzeti Bizottság államalapítói eufóriáját a magyarok akadályozhatták volna meg,

igaz, valószínűleg csupán pár órára. A 68. magyarországi gyalogos ezred katonái megszállták a Károlyi-hidat, bevonultak az Óváros térre, szerencsére azonban nem került sor összeütközésre. Max von Coudenhove helytartó reggel Bécsbe utazott, az önkormányzat és a városi katonai parancsnokság pedig engedelmeskedett a koalíciós Nemzeti Bizottság utasításainak. A Vencel téren összesereglett százezres tömeg előtt azután a szónokok kihirdették, hogy „a szabad és független csehszlovák állam valósággá vált”.

Tisza István meggyilkolása

Október 31. „Ennek így kellett lennie...” – Ezek voltak Tisza István utolsó szavai, amikor a Hermína úti bérelt villájában délután öt óra tájban négy katona a hallban rövid szóváltás után szabályszerűen kivégezte. A merénylet híre pár perccel a Károlyi-kormány eskütétele előtt jutott el a budai Várba. A katonákat és matrózokat, s kivált azt, hogy ki ölte meg Tiszát, pontosan sohasem sikerült azonosítani. Tény, hogy a forradalmi tömegben azokban a napokban többször is elhangzott

Tisza halálát kívánó felkiáltás. Akkor még úgy tudták, hogy Tisza 1914 júliusában a háború kirobbantásának szorgalmazója volt. Amint azt később a Tisza-per során is megállapították, halálát nem szervezett merénylet okozta, hanem a katonák körében személyét övező vak gyűlölet. Geszten a család kriptában szinte titokban temették el. Ravatalán ott volt egy koszorú a következő felirattal: „Legnagyobb politikai ellenfelemnek az emberi kiengesztelődés jelül: Károlyi Mihály.”

A magyar Nemzeti Tanács tagjai, 1918. október vége

A magyar Nemzeti Tanács

Október 23. A Wekerle-kormány lemondása után, október 23. éjjelén határozták el a budapesti ellenzéki politikai erők – a Károlyi-párt, a Radikális Párt és a Szociáldemokrata Párt képviselői – a Nemzeti Tanács megalakítását. A széles alapon szerveződő Tanács, amelynek vezetője Károlyi Mihály gróf lett, október 26-án hozta nyilvánosságra 12 pontos programját, amely követelte a fennálló parlamenti és kormányzati rendszer eltávolítását, a háború azonnali befejezését, Magyarország teljes függetlenségét, a német szövetség felbontását, új választások kiírását az általános és titkos választójog alapján, illetve a demokratikus szabadságjogokat. A nemzetiségieknek az önrendelkezés jogát ígérte a program, abban a reményben, hogy így biztosítható lesz Magyarország integritása. A parasztság számára nagyszabású földreformot helyezett kilátásba, szociálpolitikai reformmal kívánt javítani a munkásnép és a

hazatérő katonák helyzetén. A Tanács kiáltványában elismerte az új ukrán, lengyel, cseh, osztrák-német államot. A Nemzeti Tanács ellenkormányának nyilvánította magát.

Károlyi Mihály feleségével

A Szlovák Nemzeti Tanács

Október 30. A szlovák politikusok 1918. május végén elhatározták egy egységes, a különböző politikai irányzatokat tömörítő szervezet megalakítását. Több hónapos szervezés után 1918. október 30-án alakult meg Turócszentmártonban a Szlovák Nemzeti Tanács. A Tanács kiáltványában a szlovákok egyedüli jogos képviselőjeként jelölték meg magát. Szerintük a szlovák nemzet az egységes cseh-szlovák nemzet része, s a tel-

jes függetlenség alapján korlátlan önrendelkezési jogot igényelt. Az eredeti nyilatkozat 4. pontja követelte, hogy a szlovákok is képviseltessék magukat a sorsukról döntő békekonferencián. A másnap publikált szövegből, prágai sugallatra, Milan Hodža változtatása nyomán ez már hiányzott. Másnapra ugyanis a szlovák politikusok nagy része már elfogadta a csehszlovák államegység gondolatát.

A magyar Nemzeti Tanács tagjai, 1918. október vége

A magyar Nemzeti Tanács

Október 23. A Wekerle-kormány lemondása után, október 23-án elhatározták a budapesti ellenzéki politikai erők – a Károlyi-párt, a Radikális Párt és a Szociáldemokrata Párt képviselői – a Nemzeti Tanács megalakítását. A széles alapon szerveződő Tanács, amelynek vezetője Károlyi Mihály gróf lett, október 26-án hozta nyilvánosságra 12 pontos programját, amely követelte a fennálló parlamenti és kormányzati rendszer eltávolítását, a háború azonnali befejezését, Magyarország teljes függetlenségét, a német szövetség felbontását, új választások kiírását az általános és titkos választójog alapján, illetve a demokratikus jogok megerősítését. A nemzetiségieknek az önrendelkezés jogát adta a program, abban a reményben, hogy így biztosítható lesz Magyarország integritása. A parasztság számára nagyszabású földreformot helyezett kilátásba, a szociálpolitikai reformmal kívánt javítani a munkásnép és a

A Szlovák Nemzeti Tanács

Október 30. A szlovák politikusok 1918. május végén elhatározták egy egységes, a különböző politikai szervezeteket tömörítő szervezet megalakítását. Több hónapos szervezés után 1918. október 30-án alakult meg Turócszentmártonban a Szlovák Nemzeti Tanács. A Tanács kiáltványában a szlovák nemzet fennálló jogos képviselőjeként magát megmagasztalta. Szerintük a magyar nemzet az egységes szlovák nemzet része, s a tel-

lezhető katonák helyzetén. A Tanács kiáltványában elismerte az új ukrán, lengyel, cseh, osztrák-német államot. A Nemzeti Tanács ellenkormányának nyilvánította magát.

Károlyi Mihály feleségével

jes függetlenség alapján korlátlan önrendelkezési jogot igényelt. Az eredeti nyilatkozat 4. pontja követelte, hogy a szlovákok is képviseltesék magukat a sorsukról döntő békekonferencián. A másnap publikált szövegből, prágai sugallatra, Milan Hodža változtatása nyomán ez már hiányzott. Másnapra ugyanis a szlovák politikusok nagy része már elfogadta a csehszlovák államegység gondolatát.

Őszirózsás forradalom a fővárosban

Október 30-ról 31-re virradó éjjel. „Miért tilos az Budapesten, ami megengedett dolog Prágában, Zágrebban? Hát a magyar nemzet még most is az utolsó nép maradjon?” A magyar Nemzeti Tanács katonákhoz intézett október 30-i keltezésű kiáltványában e két szónoki kérdés a forradalom kirobbanása előtti bizonytalanságot tükrözte. Hiszen IV. Károly király ugyan végtelennek tűnő habozás után gróf Hadik Jánost jelölte miniszterelnöknek, de ő képtelennek bizonyult kormányt alakítani. József főherceg pedig, aki magyarországi főparancsnoki, nádori, sőt talán uralkodói ambíciókkal érkezett a széteső olasz frontról Budapestre, szintén képtelen volt befolyásolni az események menetét. A pesti utca, akárcsak a vidéki közhangulat és a sajtó nagyobbik része, október utolsó napjaiban már a magyar Nemzeti Tanács mellé állt.

A Monarchia valamennyi nemzete megalakította saját tanácsait, amelyek a háborús vereség és a külpolitikai elszigeteltség, valamint a fenyegető forradalmak hatására egyik napról a másikra megbénuló osztrák-magyar állami apparátust jelentősebb ellenállás nélkül képesek voltak felváltani. Pár napig úgy tűnt, hogy a régi rend egyedül a magyar fővárosban próbálkozik komolyabb ellenállással. A Károlyi vezette Nemzeti Tanács óvatossága ráadásul időt adott Lukachich Géza budapesti katonai parancsnoknak arra, hogy megpróbálja megakadályozni a forradalmi hatalomátvételt.

Október 30-án délelőtt a budapesti rendőrség testületileg szintén a Nemzeti Tanács oldalára állt. A késő délutáni órákban előbb csekély számú, majd hatalmas tömeggé duzzadó tüntető sereg vonult végig a Rákóczi úton, a Körúton és az Andrássy úton a Károlyi-párt központjáiig, illetve a Nemzeti Tanács ideiglenes székhelyéül választott Astoriáig. A menetben egyre több katonát, tisztet lehetett látni. A nap legnépszerűbb szövege kétségkívül Várnai Zseni „Katonafiának” című verse volt, amelyet röplapként terjesztettek, s melynek refrénje a még habozó katonákhoz szólt: „Ne lőj, fiam, mert én is ott leszek!” Az Astoria erké-

lyéről Károlyi a Nemzeti Tanácshoz való csatlakozásra szólította fel a tüntető tiszteket, akik kivont karddal tettek esküt az új rend mellett.

Ezzel együtt egy csendőr őrzőjárat a kora esti órákban az Astoria előtti tömegre lőtt, ami rövid ideig tartó utcai lövöldözést váltott ki. Az incidens fokozta az ugyancsak az Astoriában székelő Katonatanács aktivitását. Este tíz órakor a tömeg a Katonatanács utasítására előbb visszatartott és csatlakozásra készített a Keleti pályaudvaron két elszállításra váró menetszázadot. Ezt követően a forradalomhoz csatlakozó katonák elfoglalták a városparancsnokság épületét, és az ott-tartózkodó tiszteket letartóztatták. Más csoportok behatoltak a Conti utcai katonai fogházba, és kiszabadították az ott őrzött politikai foglyokat. Károlyi ugyan

gát firtató kérdésére Károlyi az egyik őt kísérő matróztól a következő jellemző választ kapta: „A matrózok mindig a lázadás mellett vannak.”

Lukachich megpróbált a rendelkezésére álló katonai erőkkel rendet teremteni a fővárosban, de igyekezett Károlyi kérésére valószínűleg maga József főherceg állította le. Az éjszakai órák ezzel együtt a teljes bizonytalanság jegyében teltek el. A Károlyi-hívek, a Nemzeti Tanács tagjai közül néhányan az Astoriában maradtak. „Reggelre valószínűleg lögni fogunk!” – mondta visszaemlékezései szerint Jászi Oszkár Kunfi Zsigmondnak, ami ugyancsak jól tükrözi a forradalom és a Nemzeti Tanács vezérkarának lelkiállapotát.

A sorsdöntőnek bizonyult éjszakán a fővárosi utcákat vigasztalan őszi eső áztatta: a tüntetők és a forrada-

A felbolydult főváros, 1918. október 31.

pár órával korábban elutasította a Katonatanács terveiben szereplő fegyveres hatalomátvétel forgatókönyvének – eredetileg november 4-re ütemezett – megvalósítását a városparancsnokság elfoglalásával, az események mégis ellenőrizhetetlenül és befolyásolhatatlanul felgyorsultak. A k. u. k. sapkarózsák helyére őszirózsás tűző katonák sorra foglalták el a postákat, pályaudvarokat, telefonközpontokat és a fontosabb középületeket, ellenőrzésük alá vonták a hidakat, közlekedési csomópontokat. A dunai flotta megbízhatóság-

lom oldalára átvált fegyveres erők látszólag eltűntek, s ez tovább növelte a forradalom vezérkarának elszigeteltség-érzését. Amikor az egyik telefonközpont katonai védelmet kért tőlük, a Nemzeti Tanács nem tudott húsz fegyverest összeszedni.

A Lukachich parancsnoksága alatt álló és megbízhatónak mondott bosnyák karhatalmi ezred rendte-remtő fellépése helyett 31-én hajnalban József főherceg hívatta fel a Várba Károlyit, és a király nevében megbízta a haladéktalan kormányalakítással. A kora reggeli ut-

„Kossuth Lajos üzenete: Éljen a köztársaság!” (politikai plakát, 1918)

cakep már egészen mást mutatott, mint az esős éjszaka hitehagyottsága. „A hihetetlen bekövetkezett – emlékezik vissza Jászi. Lukachich nem jött: neki még kevesebb hadserege volt, mint nekünk! A budapesti helyőrség éppúgy teljesen fölmorzsolódott, mint a Monarchia frontja. Óriási tömegek lepték el a Kossuth Lajos utcát, a Rákóczi utat, a körutakat. Károlyi miniszterelnöki kinevezését, a forradalom győzelmét betetőző hírt a budai Várból Pestre autózó Jászi és Kunfi adta hírül a főváros népének, akik számára az előző napok eseményei után éppúgy magától értetődőnek tűnt ez a döntés, mint a politikai közvélemény többsége számára. A reménytelenül nehéz helyzetbe került ország megmentésére vállalkozó őszirózsás forradalom október 31-én maga mögött tudhatta a magyarság minden számba jöhető rétegét, erejét.

A reggeli lapok az előző napi bécsi forradalomról szóló tudósítással együtt az őszirózsás forradalom győzelméről számoltak be címlapjaikon. A Népszava nyomdájában hajnalban készült röplap a munkásokat a katonákhoz való csatlakozásra szólította fel. Reggel a gyárak többségében nem vették fel a munkát, az emberek az utcára vonulva éltették a forradalom győzelmét. A Nemzeti Tanács plakátjain már a rend fenntartására szólították fel a katonákat, munkásokat, polgárokat: „Szükség van a rendre, hogy a Nemzeti Tanács azonnal elkezdhesse munkáját, amely a népnek békét, jogot, földet és kenyeret fog adni.”

Október 31. József főherceg a király megbízottjaként Károlyi Mihályt nevezi ki miniszterelnökké. → Budapestén megalakul a népkörség. → Budapestén megalakul a Román Nemzeti Tanács.

November 1. Országszerte gyűléseken követelik Magyarország függetlenségének és köztársaságnak a kikiáltását.

November 2. Károlyi Mihály a „világ népeihez” intézett kiáltványában kinyilvánítja: a magyar nemzet leteszi a fegyvert, minden népnek egyenlőséget és testvériséget hirdet; az ország területi sérthetlenségének biztosítását kéri. → Megalakul a Budapesti Munkástanács. →

November 3. Padovában az antanthatalmak és az Osztrák-Magyar Monarchia aláírják a november 4-én életbe lépő fegyverszüneti megállapodást. →

November 4. A fiumei Olasz Nemzeti Tanács kimondja a város csatlakozását Olaszországhoz.

November 5. A szerb vezérkari főnök hadparancsot ad ki. „Északon elfoglalni a Fehértemplom–Versece–Temesvár–Aradtól tíz kilométernyire keletre eső vonalat. Bácskában elfoglalni a Szegec–Szabadka–Baja vonalat. Nyugaton és északnyugaton kiterjeszteni az akciót Szerémség, Horvátország, Szlovénia, Bosznia, Hercegovina és Dalmácia egész területére.”

November 7. Belgrádban a Károlyi miniszterelnök vezette küldöttség Louis-Félix Franchet d'Espéray tábornokkal, az antanthatalmak keleti frontjának főparancsnokával fegyverszüneti tárgyalást folytat.

November 8. Nagyszombat térségében az ideiglenes csehszlovák kormány csapatai átlépi a magyar határt. → Közzéteszik Linder hadügyminiszter leszerelési rendeletét. „A leszerelés elvileg a póttesteknél, a kiegészítő parancsnokságoknál és ahol ilyen parancsnokság nincsen, az állomásparancsnokságoknál hajtatik végre [...] A leszerelés sorrendje: 1. Az 1895. és ennél idősebb születésű évfolyamok. 2. Azon főiskolai hallgatók, születési évfolyamaikra való tekintet nélkül, akik ezen minősültségüket igazolják.”

November 9. Kikiáltják a köztársaságot Berlinben. → A szerb hadsereg bevonul Újvidékre.

November 11. A compiégne-i erdőben a német fél aláírja a franciák által diktált fegyverszüneti megállapodást.

November 12. Kikiáltják az Osztrák Köztársaságot, amely 17-én bejelenti igényét „Német-Nyugat-Magyarországra” (Moson, Sopron, Vas, Pozsony megyék jelentős részére). Ez kb. 5800 km²-nyi területet és 500 ezer lakost jelentett.

November 13. A kormány képviselője Belgrádban aláírja a fegyverszüneti egyezményt. → IV. Károly Eckartsauban kiadott nyilatkozatában lemond a magyarországi államügyek vitélében való részvételéről. → A miniszterelnökség 11-én kelt rendeletével előírja új hadsereg, nemzetőrség és polgárőrség felállítását. →

Megalakul „az első magyar népkormány”

Október 31. A király nevében eljáró József főherceg reggel hét órakor megbízta Károlyi Mihályt a kormányalakítással. „Az első magyar népkormány” névsora gyorsan állt össze. A Károlyi-párton (Batthyányi Tivadar, Lovászy Márton, Buza Barna) és a polgári radikálisokon (Jászi Oszkár nemzetiségi miniszter, Szende Pál pénzügyi államtitkár) kívül a szociáldemokraták (Kunfi Zsigmond, Garami Ernő) is vállalták a kormányban való részvételt. Garami kereskedelmi miniszter visszaemlékezése szerint csupán három tárccal volt kisebb gond: nem találtak megfelelő jelöltet az

igazságügyi tárca élére (átmenetileg Buza Barna kapott megbízást), a Kunfi által javasolt Linder Béla hadügyminiszter csak pár óra keresés után került elő, a Pénzügyminisztérium esetében pedig „az volt a döntés, hogy Szende Pál mint államtitkár fogja vezetni, nehogy a miniszterek között túl sok legyen – a zsidó”. Garami utóbbi állítása persze aligha hiteles, valószínűbb, hogy Károlyi csak átmeneti megoldást látott Szende megbízásában. A bécsi események hatására maga a főherceg javasolta: „vegyék vissza” a királyi esküt, s azonnal kiáltás ki a köztársaságot. Novem-

ber 1-jén a kormány Hock Jánosnak, a magyar Nemzeti Tanács elnökének kezébe másodsor is letette az esküt. Már nem a királynak, hanem Magyarországnak és népének fogadtak hűséget.

A kormány – a Nemzeti Tanács jóváhagyásával – elkezdte az államforma megváltoztatásának előkészítését. Egyidejűleg lépéseket tett a külön magyar fegyverszünet mielőbbi megkötésére.

Az új kormány támogatottsága az első napokban gyorsan nőtt: a Nemzeti Tanács előtt hivatlanul is eskütételre jelentkeztek régi közeleti méltóságok, Csernoch János hercegprímással az élen a püspöki kar, bankárok, grófok s maga József főherceg is fiaival együtt „mint katona és mint magyar állampolgár”, hogy lojalitásukról és támogatásukról biztosítsák a forradalom vezetését.

Új fegyveres erők

November 13. A frontról hazazönlött és leszerelt katonák száma 1918 decemberéig elérte az 1,2 milliót.

November 9-én a hadsereg újrászervezése nagy erőkkel kezdődött el. November 13-án rendelet jelent meg a nemzetőrség, a polgárőrség és a hadsereg létesítéséről. A hadsereg alapját az 5 legfiatalabb korosztály visszatartása, illetve behívása képezte volna. Az ütőképesség gyors megszervezése illúzió maradt. Oka: pénzügyi, az ország peremvidékeinek leválása, illetve megszállása; a háborús fáradtság, a pacifista tömeghangulat; belső feszültségek a minisztérium és a Pogány József vezette katonatanácsok, a hadsereg és a nemzetőrségek között; a nyílt lázadásokig vezető zsoldkérdés. Károlyi 1919 februárjában végre felismerte az aktív ellenállás elodázhatatlan szükségességét. Az akkori hadügyminiszter, Böhm Vilmos, és államtitkára, Stromfeld Aurél a szociáldemokrata pártban és szakszervezetekben szervezett munkásságra kívánt támaszkodni a hadsereg megújításában.

A Csernyák Imre százados vezetésével megalakult Katonatanács

Nemzeti és katonatanácsok

November 2. A magyar Nemzeti Tanács mellett (október 23.) megalakult a Diáktanács (október 25.), illetve Csernyák Imre százados vezetésével a Katonatanács. A forradalom éjszakáján kivált ez utóbbinak volt nagy jelentősége, amikor a Nemzeti Tanács vezetőire nem hallgatva, fegyveres akciókkal kész tényeket teremtett. A forradalom győzelme után a kormány megállapodott a Nemzeti Tanács Intéző Bizottságával: a Tanács a végrehajtó és ellenőrző hatalmat a kormánynak engedi át, és maga csupán korlátozott ellenőrző szerepet lát el a megválasztandó nemzetgyűlés összehívásáig. Nehezebb volt a helyzet a Katonatanáccsal. Pogány József

új alapokra helyezte a Katonatanácsot, szakszervezeti minta szerint választott bizalmiak képviselték az egyes zászlóaljak tisztikarát, illetve legénységét. Az újjászervezett Katonatanács kivánt venni az ország politikájának alakításában. A Budapesti Munkástanács a szabad munkásszervezetek és szakszervezetek képviselőiből állt, de szorosan a szociáldemokrata pártvezetés irányítása alá tartozott. A kormány és a munkás-, illetve katonatanácsok viszonyát szabályozó november 4-i rendelet szerint a tanácsok, „a kormány ellenőrző organumai, a propaganda szervei, de nem intézkedés jogával felruházott kormányzó hatóságok”.

„Első magyar népkormány”

...ügyi tárca élére (átmenetileg Béla Barna kapott megbízást), a Károly által javasolt Linder Béla hadügyminiszter csak pár óra kereke után került elő, a Pénzügyminisztérium esetében pedig „az volt a döntés, hogy Szende Pál mint államtitkár fogja vezetni, nehogy a miniszterek között túl sok legyen – a zsidó”. Garami utóbbi állítása persze aligha hiteles, valószínűbb, hogy Károlyi csak átmeneti megoldást látott Szende megbízásában. A bécsi események hatására maga a főherceg javasolta: „vegyék vissza” a királyi esküt, s azonnal kiáltás ki a köztársaságot. Novem-

...vezetésével megalakult Katonatanács

...és katonatanácsok

... 2. A magyar Nemzeti Tanács (október 23.) megalakult a Diáktanács (október 23.) és Csernyák Imre százados vezetésével a Katonatanács. A katonatanács elnöke volt nagy jelentősége, a Nemzeti Tanács vezetője nem halgatva, fegyveres akciókat kezdeményezett teremtett. A katonatanács győzelme után a Nemzeti Tanács megállapodott a Nemzeti Tanács Intéző Bizottságával: a tanács a végrehajtó és ellenőrző hatalmat a kormánynak engedi át, míg maga csupán korlátozott ellenőrző szerepet lát el a megválasztandó nemzetgyűlés összehívásában. Nehezebb volt a helyzet a katonatanácsal. Pogány József

új alapokra helyezte a Katonatanácsot, szakszervezeti minta szerint választott bizalmiak képviselték az egyes zászlóaljok tisztikarát, illetve legénységét. Az újjászervezett Katonatanács részt kívánt venni az ország politikájának alakításában. A Budapesti Munkástanács a szabad munkásszervezetek és szakszervezetek képviselőiből állt, de szorosan a szociáldemokrata pártvezetőség irányítása alá tartozott. A kormány és a munkás-, illetve katonatanácsok viszonyát szabályozó november 4-i rendelet szerint a tanácsok, „a kormány ellenőrző orgánumai, a propaganda szervei, de nem intézkedés jogával felruházott kormányzó hatóságok”.

ber 1-jén a kormány Hock Jánosnak, a magyar Nemzeti Tanács elnökének kezébe másodszor is letette az esküt. Már nem a királynak, hanem Magyarországnak és népének fogadtak hűséget.

A kormány – a Nemzeti Tanács jóváhagyásával – elkezdte az államforma megváltoztatásának előkészítését. Egyidejűleg lépéseket tett a külön magyar fegyverszünet mielőbbi megkötésére.

Az új kormány támogatottsága az első napokban gyorsan nőtt: a Nemzeti Tanács előtt hivatlanul is eskütételre jelentkeztek régi közéleti méltóságok, Csernoch János hercegprimással az élen a püspöki kar, bankárok, grófok s maga József főherceg is fiaival együtt „mint katona és mint magyar állampolgár”, hogy lojalitásukról és támogatásukról biztosítsák a forradalom vezetését.

Új fegyveres erők

November 13. A frontról hazazönlött és leszerelt katonák száma 1918 decemberéig elérte az 1,2 milliót.

November 9-én a hadsereg újrászervezése nagy erővel kezdődött el. November 13-án rendelet jelent meg a nemzetőrség, a polgárőrség és a hadsereg létesítéséről. A hadsereg alapját az 5 legfiatalabb korosztály visszatartása, illetve behívása képezte volna. Az ütőképes haderő gyors megszervezése illúzió maradt. Oka: pénzszűke, az ország peremvidékeinek leválása, illetve megszállása; a háborús fáradtság, a pacifista tömeghangulat; belső feszültségek a minisztérium és a Pogány József vezette katonatanácsok, a hadsereg és a nemzetőrségek között; a nyílt lázadásokig vezető zsoldkérdés. Károlyi 1919 februárjában végre felismerte az aktív ellenállás elodázhatatlan szükségességét. Az akkori hadügyminiszter, Böhm Vilmos, és államtitkára, Stromfeld Aurél a szociáldemokrata pártban és szakszervezetekben szervezett munkásságra kívánt támaszkodni a hadsereg megújításában.

Fegyverszünet a Monarchiával

Gyertyagyújtás az elesett katonákért

November 3. A Monarchia 1918 októberében jutott el a katonai összeomlás szélére. A Monarchia 1914–1918 között összesen 9,5 millió katonát vonultatott be. Ebből a háború utolsó két évében kb. 4,65 milliót. Az embervesztések: több mint 2,2 millió halott, több mint 3 millió hadifogoly. Október 12-én megalakult az osztrák–magyar fegyverszüneti bizottság, élén Weber osztrák tábornokkal. November 1-jén Padovában Adamo Diaz tábornok, az olasz vezérkar fő-

nöke közölte a fegyverszüneti feltételeket. (Közben Horthy Miklós, IV. Károly hozzájárulásával, a Monarchia tengeri flottáját október 31-én átadta a Horvát Nemzeti Tanács megbízottainak.)

Weber Padovában november 3-án délután 3 órakor aláírta az osztrák–magyar fegyverszüneti megállapodást: a szerződés a háború elvesztésének beismerése mellett a feltétel nélküli és teljes fegyverletétel kötelezettségét is tartalmazta. A fegyverszünet november 4-én délután 15 órakor lépett érvénybe. A Monarchia vállalta, hogy hadseregét leszereli, és legfeljebb 20 hadosztályt tart fenn; kiüriti valamennyi Olaszország által igényelt területet Dél-Tirol, illetve az Adria térségében; a Monarchiával szövetséges Németország alakulatai 15 napon belül elhagyják a Monarchia területét. A szerződés a szövetségesek számára engedélyezte Ausztria–Magyarország bármely stratégiai pontjának megszállását, ugyanakkor hozzájárult, hogy „a kiüritett területeken a közigazgatást ideiglenesen a helyi hatóságok gyakorolják, a szövetséges és társult csapatok ellenőrzése alatt”. Az elhúzódt fegyverszüneti tárgyalások szomorú következményeként az olasz fronton az utolsó napokban is közel 20 ezren haltak meg, és 300 ezren estek hadifogságba.

A király lemondása

November 13. „Nem akarom, hogy személyem akadályul szolgáljon a magyar nemzet szabad fejlődésének, mely iránt változatlan szeretettel vagyok áthatva” – olvasható IV. Károlynak, az utolsó magyar királynak az eckartsau vadász kastélyban e napon aláírt hárommondatos, magyar nyelvű lemondó nyilatkozatában. A magyar urak tanácsára IV. Károly, kerülni akarván az egyértelmű megfogalmazást és a visszavonhatatlannak tűnő kinyilatkoztatást, nem a trónról, hanem „az államügyek vitelében” való minden részvételről mondott le, ugyanakkor hozzáfűzte: „már eleve elismerem azt a döntést, mellyel Magyarország jövődő államformáját megállapítja”.

Uralkodói látogatás egy katonai munkaterápiás intézményben

A széteső Magyarország

November 13. A padovai fegyverszüneti egyezmény Magyarországra, a magyar határokra vagy jóvátételi kötelezettségekre semmilyen konkrét rendelkezést nem tartalmazott.

A Károlyi-kormánynak nem maradt más választása, minthogy maga is fegyverszüneti tárgyalásokat kezdjen Franchet d' Esperay tábornokkal, az antant keleti hadseregének főparancsnokával, és vele külön részletes megállapodást kössön.

Károlyi Mihály november 7-én Jászai, Bokányi Dezső, Csernyák százados és Hatvány Lajos kíséretében Belgrádba utazott, hogy ott tisztázzák a fegyverszünet Magyarországra vonatkozó feltételeit. Az

ország semlegességét hangsúlyozó magyar memorandumra Franchet d' Esperay válaszában tömören jelezte a brutális valóságot: „Magyarország már nem semleges ország, most már legyőzött ország.” Clemenceau francia miniszterelnök november 12-én Franchet d' Esperay tábornokot „minden más kérdés kizárásával” csak a katonai kérdések ügyében hatalmazta fel a Károlyival folytatandó tárgyalásokra. A magyar kormány november 13-án aláírta a belgrádi fegyverszüneti egyezményt. Ez a történeti Magyarország túlnyomó részét a békekonferencia döntéséig magyar kézen hagyta, a valóságban azonban semmi védelmet nem jelentett a felosztási törekvések ellen.

Az Osztrák Köztársaság

November 12. A heves nyelvi-nemzetiségi csatározások nyomán a „parlament Babel” nevet kiérdemlő bécsi Birodalmi Tanácsban október 21-én már alig akadt néhány nem német képviselő. Az osztrák irányzatok – szociáldemokraták, keresztényszocialisták és nemzeti irányzatok – e napon döntöttek az önálló „német-osztrák” állam létrehozásáról. A Reichsrat ideiglenes osztrák nemzetgyűléssé alakult át, Német-Ausztria részének tekintette Cseh- és Morvaország, valamint Szilézia német többségű területeit. A csehszlovák államalakulás idején ott valóban létre is jött négy önálló német tartomány, de a prágai kormány katonai megszállással likvidálta azokat. A gyorsan terjedő köztársasági hangulattal szemben október 29-

én a hadvezetés a katonaság támogatását kívánta megszerezni a Monarchia mellett, de a hadsereg többsége szintén az osztrák köztársaság mellett foglalt állást. Egy nappal később a bécsi munkásság hatalmas utcai tüntetéssel támogatta a parlamentben éppen megalakult 20 tagú német-osztrák államtanácsot. Az államtanács az uralkodót semmibe vette, néhány nap alatt elkészítette és elfogadta az ideiglenes alkotmányt. A Karl Renner és Otto Bauer vezette államtanács jó ideig a Németországgal való egyesülésben, egyfajta demokratikus Anschlussban látta a kibontakozás egyedül lehetséges útját. Több napi habozás után november 12-én Bécsben végül is kiáltották a Német-Osztrák Köztársaságot.

Bécs korabeli látképe a Parlament épületével